

बालअधिकारसम्बन्धी महासन्धि, १९८९^१

प्रस्तावना

संयुक्त राष्ट्रसंघको बडापत्रमा उद्घोषित सिद्धान्तहरू अनुरूप नैसर्गिक मर्यादा तथा मानव परिवारका सम्पूर्ण सदस्यहरूको समान तथा अखण्डनीय अधिकारहरूको मान्यता नै विश्वमा स्वतन्त्रता, न्याय र शान्तिको आधारशीला हुन् भन्ने तथ्यलाई विचार गर्दै,

संयुक्त राष्ट्रसंघको समस्त जनताले बडापत्रमा उल्लिखित मौलिक मानव अधिकारहरू तथा मानवीय मूल्य र मान्यतामा आफ्नो आस्थाको पुनःसमर्थन गर्दै व्यापक स्वतन्त्रताको परिवेशमा सामाजिक प्रगति र स्तरीय जीवनको प्रवर्द्धन गर्ने अठोट गरेको कुरालाई मनन गर्दै,

संयुक्त राष्ट्रसंघले मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणा पत्र र मानव अधिकारबारे अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिहरूमा उल्लिखित सम्पूर्ण अधिकार र स्वतन्त्रता सबैलाई जाति, वर्ण, लिङ्ग, भाषा, धर्म, राजनीति वा अन्य विचारको आधारमा विना कुनै भेदभाव प्रदान गर्न घोषणा र मन्जुरी गरेका कुरालाई मान्यता दिदै,

संयुक्त राष्ट्रसंघले मानवअधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्रको माध्यमबाट बाल्यावस्थालाई विशेष स्याहार र सहयोग प्रदान गर्नुपर्ने कुरालाई घोषणा गरेको स्थितिलाई संस्मरण गर्दै, परिवारले आफ्ना सम्पूर्ण सदस्यहरूको र खास गरी बालबालिकाको विकास र कल्याणको लागि चाहिने प्राकृतिक वातावरण तथा समाजको आधारभूत एकाइको रूपमा कार्यगर्ने भएकोले यसलाई आवश्यक संरक्षण र सहयोग प्रदान गरी सम्बन्धित समुदायभित्र रही आफ्नो जिम्मेवारी पूर्णरूपले बहन गर्न सक्ने बनाउनुपर्ने आवश्यकतामा विश्वस्त हुँदै,

बालबालिकाले आफ्नो व्यक्तित्वको पूर्ण र सामन्जस्यपूर्ण विकासको लागि एउटा पारिवारिक वातावरण तथा प्रसन्नता, ममता र समझदारीको वातावरणमा हुर्कन पाउनुपर्छ भन्ने कुरालाई मान्यता दिदै, बालबालिकालाई समाजमा एउटा व्यक्तिगत जीवन बँच्न पूर्ण रूपले समर्थ बनाइनुपर्ने र संयुक्त राष्ट्रसंघको बडापत्रमा घोषित आर्दशहरू अनुरूप र खास गरी शान्ति, सम्मति, सहिष्णुता, समानता र एकताको भावनामा निजको लालनपालन गर्नुपर्ने कुरालाई ध्यानमा राख्दै,

बालबालिकालाई विशेष स्याहार पुऱ्याइनु पर्दछ भन्ने कुरालाई बालबालिकाको अधिकारबारे जेनेभामा १९२४ मा भएको घोषणापत्र, संयुक्त राष्ट्रसंघले १९५९ मा पारित गरेको बालबालिकाका अधिकारहरूको घोषणापत्र, विश्वव्यापी मानवअधिकार घोषणापत्रमा मान्यता दिइएको एवं नागरिक र राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्ध (विशेषगरी धारा २३ र २४) मा उल्लेख भएको एवं आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकारसम्बन्धी अनुबन्ध (विशेष गरी धारा १०) मा उल्लेख भएको र बालबालिकाको कल्याणमा समर्पित विशिष्टीकृत सङ्गठन तथा अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूको ऐनहरू तथा सम्बद्ध अध्यालेखहरूमा समेत उल्लेख भएको तथ्यलाई हृदयङ्गम गर्दै,

सन् १९५९ नोभेम्बर २० मा संयुक्त राष्ट्रसंघको महासभाद्वारा पारित बालबालिकाको अधिकारसम्बन्धी घोषणापत्रमा “शारीरिक तथा मानसिक अपरिपक्वताको कारणले बालबालिकालाई जन्मनु अघि र जन्मेपछि पनि विशेष हेरचाह र स्याहार साथै उचित कानुनी संरक्षणको आवश्यकता पर्छ” भन्ने उल्लेख भएको कुरालाई हृदयङ्गम गर्दै,

बालबालिकाको संरक्षण एवं कल्याणसम्बन्धी सामाजिक एवं कानुनी सिद्धान्तहरू, खास गरी राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा बालबालिकाको हेरचाह र दत्तक लिने प्रक्रियासम्बन्धी घोषणापत्र, बालन्याय प्रशासनसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय न्यूनतम मापदण्डको नियमावली (वेइजिड नियमहरू) र सङ्कटकाल तथा सशस्त्रद्वन्द्वमा महिला र बालबालिकाको संरक्षणसम्बन्धी घोषणापत्रका प्रावधानहरूलाई संस्मरण गर्दै,

^१ नेपालद्वारा १४ सेप्टेम्बर १९९० मा अनुमोदित

विश्वका सबै देशहरूमा केही बालबालिकाहरू अति कठिन अवस्थामा बाँचेका र यी बालबालिकाहरूलाई विशेष ध्यान दिनुपर्ने कुरालाई मान्यता दिंदै,

बालबालिकाको संरक्षण र सामान्जस्यपूर्ण विकासको लागि प्रत्येक राष्ट्रका परम्परा र सांस्कृतिक मूल्यहरूको महत्वलाई उचित ध्यान दिंदै,

प्रत्येक देशमा विशेषतः विकासशील मुलुकहरूमा बालबालिकाको जीवनस्तर सुधार गर्नका लागि अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगको महत्वलाई मान्यता दिंदै,

यस महासन्धिको राज्यपक्षहरूले निम्न कुराहरूमा सहमति जनाएका छन् :-

भाग-१

धारा १

यस महासन्धिको प्रयोजनको लागि बालकसम्बन्धी कानूनअन्तर्गत वयस्कताको उमेर योभन्दा कम रहने गरी तोकिएको स्थितिमा बाहेक बालबालिका भन्नाले १८ वर्षमुनिका प्रत्येक मानवलाई सम्भन्नुपर्छ ।

धारा २

- (१) यस महासन्धिमा पक्ष रहेका राज्यहरूले यस महासन्धिमा उल्लिखित आफ्नो क्षेत्रभित्रको प्रत्येक बालकको अधिकारको सम्बन्धमा बालकको वा उसका बाबु आमाको वा वैधानिक अभिभावकको जाति, रङ्ग, लिङ्ग, भाषा, धर्म, राजनीतिक, वा अन्य विचारहरू राष्ट्रिय, जातीय वा सामाजिक उत्पत्ति, सम्पत्ति, असक्तता, जन्म वा अन्य हैसियतको आधारमा भेदभाव नगरी सम्मान र प्रत्याभूति दिनुपर्नेछ ।
- (२) बालकका बाबुआमाहरू, वैधानिक अभिभावकहरू वा अन्य पारिवारिक सदस्यहरूको हैसियत, क्रियाकलाप, अभिव्यक्त धारणाहरू वा आस्थाहरूको आधारमा गरिने सबै किसिमका भेदभाव वा सँजायवाट बालबालिकाको संरक्षण गर्न यस महासन्धिको राज्यपक्षहरूले सबै उचित कदमहरू चाल्नेछन् ।

धारा ३

- (१) सार्वजनिक अथवा निजामती कल्याणकारी, सामाजिक संस्थाहरू, अदालतहरू, प्रशासनिक यन्त्रहरू वा विधायिकाहरू सबैले बालबालिकाहरूसँग सम्बन्धित काम कुरा गर्दा बालबालिकाको उच्चतम हितलाई प्राथमिकता दिनुपर्नेछ ।
- (२) राज्यपक्षहरूले बालबालिकाको आमा, बाबु, वैधानिक अभिभावक वा कानुनीरूपमा तिनको लागि जिम्मेवार अन्य व्यक्तिहरूको बालबालिकाप्रतिको अधिकार र कर्तव्यलाई ध्यानमा राख्दै, बालबालिकाको हितको लागि आवश्यक संरक्षण र स्याहारको व्यवस्था गर्नेछन् र यस उद्देश्यको निमित्त सबै उचित वैधानिक र प्रशासनिक उपायहरू गर्नेछन् ।
- (३) राज्यपक्षले बालबालिकाको स्याहार र संरक्षणका लागि जिम्मेदार संस्थाहरू तथा सेवा र सुविधासम्बन्धी निकायहरू, सक्षम अधिकारीहरूले निर्धारण गरेका मापदण्डहरू खास गरी सुरक्षा, स्वास्थ्य, आवश्यक कर्मचारीहरूको संख्या र उपयुक्तताको साथ साथै दक्ष सुपरिवेक्षणको व्यवस्था गर्नेछन् ।

धारा ४

राज्यपक्षहरूले यस महासन्धिले मान्यता दिएको अधिकारहरूको कार्यान्वयनका लागि सबै उपयुक्त वैधानिक, प्रशासनिक र अन्य उपायहरू अपनाउने छन् । विशेषगरि आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक अधिकारहरूको सन्दर्भमा राज्यपक्षहरूले आ-आफ्ना स्रोतहरूले भ्याएसम्म र आवश्यकताअनुसार अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगको माध्यमबाट बढी मात्रामा यस्ता कदमहरू चाल्नेछन् ।

धारा ५

राज्यपक्षहरूले यस महासन्धिले मान्यता दिएको बालबालिकाहरूको अधिकारको प्रयोगको सिलसिलामा निजहरूको उदयोन्मुख व्यक्तिगत क्षमतासंग मेल खाने किसिमबाट उपयुक्त निर्देशन र मार्गदर्शन प्रदान गर्न बाबु, आमा वा स्थानीय परम्पराले दिएअनुसार परिवार वा समुदायका वैधानिक अभिभावकहरू वा बालबालिकाको निम्ति कानुनी रूपमा जिम्मेदार अन्य व्यक्तिहरूको दायित्व, अधिकार तथा कर्तव्यलाई मान्यता दिनेछन् ।

धारा ६

- (१) राज्यपक्षहरूले प्रत्येक बालबालिकाको बाँच्न पाउने जन्मसिद्ध अधिकार हो भनी मान्यता दिनेछन् ।
- (२) राज्यपक्षहरूले बालबालिकाको दीर्घ जीवन र विकासको लागि यथासम्भव बढी भन्दा बढी प्रयास गर्ने अठोट गर्नेछन् ।

धारा ७

- (१) बालबालिकाहरूलाई जन्मनासाथ दर्ता गरिनेछ र जन्मेपछि उसले आफ्नो नाम राख्न पाउने र राष्ट्रियताको अधिकार र सम्भव भएसम्म आफ्ना बाबुआमा थाहा पाउने र उनीहरूबाट स्याहार पाउने अधिकार पाउनेछ ।
- (२) राज्यपक्षहरूले आफ्ना राष्ट्रिय कानून र अन्तर्राष्ट्रिय अध्यालेखअन्तर्गतको दायित्वअनुसार माथि उल्लिखित अधिकारहरू विशेष गरी बालबालिका राज्यविहीन हुने भएमा, कार्यान्वयन गर्नेछन् ।

धारा ८

- (१) राज्यपक्षहरूले कानूनले मान्यता दिएअनुसारको बालबालिकाको आफ्नो राष्ट्रियता, नाम र पारिवारिक सम्बन्धलगायतको परिचय यथावत राख्न पाउने अधिकारलाई, विना गैरकानुनी हस्तक्षेप, मान्यता दिनेछन् ।
- (२) कुनै बालबालिकाको आफ्नो परिचयसम्बन्धी कुनै वा सबै तत्वहरू गैरकानुनी ढङ्गले वञ्चित हुन गएमा राज्यपक्षहरूले तिनका ती परिचयात्मक तत्वहरूको यथाशीघ्र पुनःस्थापनाको लागि उपयुक्त सहयोग र संरक्षण प्रदान गर्नेछन् ।

धारा ९

- (१) बालबालिकाको सर्वोत्तम हितकालागि निजलाई बाबुआमाबाट अलग राख्नु आवश्यक छ भन्ने कुरा सम्बन्धित कानून र कार्यविधिअनुरूप सक्षम अधिकारीहरूले, न्यायिक पुनरावलोकनको अधीनमा रही निर्णय गरेमा बाहेक कुनै पनि बालबालिकालाई बाबु आमाको इच्छा विरुद्ध अलग गरिनेछैन भनी राज्यपक्षहरूले निश्चित गर्नेछन् । बालबालिकालाई यस प्रकारले अलग राख्ने निर्णय, खास गरेर कुनै बालबालिका आफ्नो आमाबाबुबाट दुर्व्यवहार र उपेक्षित गरिएमा वा आमाबाबु छुट्टिएर बसोबास गरेमा र त्यस्तो अवस्थामा बालबालिकाको बासस्थानको निधो गर्नुपर्ने भएमा, आवश्यक हुनेछ ।
- (२) प्रकरण १ मा उल्लिखित कुनै पनि कामकारवाईमा सरोकारवालालाई सहभागी हुने र आफ्नो कुरा भन्ने अवसर प्रदान गरिनेछ ।
- (३) बालबालिकाको सर्वोत्तम हितमा विपरित असर पर्ने स्थितिमा बाहेक आफ्नो बाबु वा आमा वा दुवैबाट अलग गरिएका बालबालिकाले आमाबाबुसंग नियमित रूपमा व्यक्तिगत सम्पर्क र प्रत्यक्ष भेटघाट गर्न पाउने बालबालिकाको अधिकारलाई राज्यपक्षहरूले मान्यता दिनेछन् ।
- (४) राज्यपक्षबाट उठाइएका कुनै कामकारवाई जस्तो कि बाबु वा आमा वा दुवै वा बालबालिकाको नजरबन्द, कैद, निर्वासन, देश निकाला वा मृत्युदण्ड (कुनै व्यक्ति राज्यको हिरासतमा रहँदा हुनगएको कुनै प्रकारको मृत्युलगायत) ले गर्दा यस प्रकारको विछोड भएमा त्यस्तो राज्यपक्षले सम्बन्धित आमाबाबु वा बालबालिका वा उपयुक्त देखिएमा परिवारको कुनै सदस्यको अनुरोधमा, बालबालिकाको हितमा विपरित असर पर्ने अवस्थामा बाहेक, परिवारको त्यस्तो अनुपस्थित सदस्यको अवस्थाको सम्बन्धमा आवश्यक तथ्यगत जानकारी दिने व्यवस्था गर्नेछ । यस प्रकारको अनुरोधको प्रस्तुतिको कारणले गर्दा सम्बन्धित व्यक्तिहरूको विरुद्ध कुनै प्रतिकूल असर पर्ने छैन भन्ने कुरामा पनि राज्यपक्षले निश्चित गर्नुपर्नेछ ।

धारा १०

- (१) धारा ९ को प्रकरण १ अन्तर्गत राज्यपक्षहरूको दायित्वअनुरूप पारिवारिक पुनर्मिलनको उद्देश्यले कुनै बालबालिका वा तिनका बाबुआमाले कुनै राज्यमा प्रवेश गर्ने वा त्यसलाई त्याग्ने उद्देश्यले दिइएका आवेदनहरूमाथि राज्यपक्षहरूले सकारात्मक, मानवीय र छिटो तवरले कार्य गर्नेछन् । राज्यपक्षहरूले आवेदकहरू र उनीहरूको परिवारका सदस्यहरूप्रति यस आवेदनले कुनै प्रकारका प्रतिकूल असर पार्ने छैन भन्ने कुरा पनि निश्चय गर्नेछन् ।
- (२) कुनै बालबालिकाको बाबुआमा बेग्लाबेग्लै राज्यहरूमा बसेका रहेछन् भने ती बालबालिकालाई, अति विशेष परिस्थितिमा बाहेक, दुवै बाबुआमासँग नियमित रूपमा व्यक्तिगत सम्बन्ध राख्ने र प्रत्यक्ष भेटघाट गर्ने अधिकार हुनेछ । यसको लागि धारा ९ को प्रकरण १ अन्तर्गत राज्यपक्षहरूमा भएको दायित्वअनुरूप राज्यपक्षहरूले बालबालिका र तिनका बाबुआमाहरूले आफ्नो लगायत कुनै पनि देशलाई छाड्न पाउने र आफ्नो देशमा प्रवेश पाउने अधिकारलाई मान्यता दिनेछन् । कुनै पनि देशलाई छाड्न पाउने अधिकार कानुनी प्रावधानबाट गरिएको प्रतिबन्धहरूको अधीनमा रही हुनेछ, जुन प्रतिबन्ध राष्ट्रिय सुरक्षा, सार्वजनिक व्यवस्था, सार्वजनिक स्वास्थ्य वा नैतिकता वा अर्काको अधिकार तथा स्वतन्त्रताको संरक्षण गर्न आवश्यक भएको हुनुपर्छ र त्यस्ता प्रतिबन्ध यस महासन्धिमा मान्यता दिइएका अन्य अधिकारहरूसँग अनुकूल हुनुपर्नेछ ।

धारा ११

- (१) राज्यपक्षहरूले बालबालिकाको अवैध स्थानान्तरण र विदेशबाट नफर्काउने स्थितिलाई निरुत्साहित पार्ने उद्देश्यले पाइला चाल्नेछन् ।
- (२) यसकोलागि राज्यपक्षहरूले द्विपक्षीय वा बहुपक्षीय सन्धिहरू गर्ने वा भइरहेका सन्धिहरूमा सामेल हुने कुरामा जोड दिनेछन् ।

धारा १२

- (१) आफ्नो धारणा बनाउन सक्षम भएका बालबालिकालाई आफूसँग सम्बद्ध विषयमा स्वतन्त्र रूपले आफ्नो विचार व्यक्त गर्न पाउने व्यवस्था राज्यपक्षहरूले गर्नुपर्दछ । बालबालिकाले त्यस्तो विचारलाई उसको उमेर र परिपक्वताअनुसार उचित मान्यता दिइनेछ ।
- (२) यस प्रयोजनको लागि बालबालिकालाई असर गर्ने कुनै पनि न्यायिक वा प्रशासनिक काम कारबाईमा सम्बन्धित राष्ट्रिय कानूनका प्रावधानबमोजिम प्रत्यक्ष रूपमा वा प्रतिनीधिद्वारा वा कुनै उपयुक्त निकायद्वारा विशेषतः सुनुवाइ हुने अवसर प्रदान गरिनेछ ।

धारा १३

- (१) बालबालिकालाई अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता हुनेछ । सिमानाको कुनै हद नराखी यस अधिकारभित्र सबै प्रकारका जानकारीहरू र विचारहरू खोज्न, प्राप्त गर्न, प्रदान गर्न र यसलाई मौखिक, लिखित, मुद्रित रूपमा, कलाको रूपमा वा बालबालिकाको रुचिअनुसार कुनै पनि प्रचारमाध्यमद्वारा अभिव्यक्त गर्ने स्वतन्त्रता समावेश हुनेछ ।
- (२) यो अधिकार केही प्रतिबन्धहरूको अधीनमा रही प्रयोग गर्न सकिन्छ, तर ती प्रतिबन्धहरू कानूनद्वारा व्यवस्थित भएको र निम्न कारणले आवश्यक भएको हुनुपर्दछ :-
- (क) अरुको अधिकारहरू वा प्रतिष्ठाको आदर गर्नको लागि, वा
- (ख) राष्ट्रिय सुरक्षा वा सार्वजनिक व्यवस्था वा जनस्वास्थ्य वा नैतिकताको संरक्षणका लागि ।

धारा १४

- (१) राज्यपक्षहरूले बालबालिकाको विचार, विवेक र धार्मिक स्वतन्त्रताको अधिकारलाई मान्यता दिनेछन् ।
- (२) राज्यपक्षहरूले बालबालिकाको विकसित हुँदै गरेको क्षमतासँग मेल खाने किसिमले निजको अधिकार प्रयोगको सिलसिलामा बाबु आमा र उपयुक्त अवस्थामा वैधानिक अभिभावकहरूको निर्देशन दिने अधिकार र कर्तव्यहरूलाई मान्यता दिनेछन् ।

- (३) कानूनद्वारा व्यवस्था गरिएका बन्देजहरूका अधीनमा रही आफ्नो धर्म र आस्थालाई प्रदर्शन गर्न स्वतन्त्रता हुनेछ । कानूनका ती बन्देजहरू पनि सार्वजनिक सुरक्षा, सार्वजनिक व्यवस्था, स्वास्थ्य वा नैतिकता तथा अरुको मौलिक अधिकार र स्वतन्त्रताको संरक्षणको लागि आवश्यक हुनुपर्नेछ ।

धारा १५

- (१) राज्यपक्षहरूले बालबालिकाको सङ्गठनसम्बन्धी स्वतन्त्रता र शान्तिपूर्ण भेला हुने स्वतन्त्रताको अधिकारलाई मान्यता दिनेछन् ।
- (२) यी अधिकारहरूको प्रयोगमा कानूनअनुकूल तथा राष्ट्रिय सुरक्षा वा जनसुरक्षा, सार्वजनिक व्यवस्था, जनस्वास्थ्य एवं नैतिकताको संरक्षण वा अर्काको अधिकार तथा स्वतन्त्रताको संरक्षणको लागि प्रजातान्त्रिक समाजमा आवश्यक पर्ने बन्देजबाहेक अन्य कुनै पनि बन्देज लगाइनेछैन ।

धारा १६

- (१) बालबालिकाको निजीपना, परिवार, घर वा पत्राचार माथि बलजफ्ती वा गैरकानुनी हस्तक्षेप गरिनेछैन, न त उनीहरूका मर्यादा र इज्जतमाथि नै गैरकानुनी आक्रमण गरिनेछ ।
- (२) यस्तो हस्तक्षेप र आक्रमणको विरुद्ध कानुनी संरक्षण पाउने बालबालिकाको अधिकार हुनेछ ।

धारा १७

राज्यपक्षहरूले सार्वजनिक सञ्चार माध्यमहरूले खेलेको महत्वपूर्ण भूमिकाहरूलाई मान्यता दिनेछन् । विशेषतः बालबालिकाको सामाजिक, आध्यात्मिक र नैतिक हितहरूमा शारीरिक एवं मानसिक स्वास्थ्य संवर्द्धनको उद्देश्य राखी राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्रोतहरूको विविधताबाट बालबालिकाले जानकारी र सामग्री प्राप्त गर्न सक्ने व्यवस्था मिलाउनेछन् ।

यस प्रयोजनको लागि राज्यपक्षहरूले :-

- (क) सार्वजनिक प्रचार माध्यमलाई धारा २९ को व्यवस्थाको भावनाअनुरूप तथा बालबालिकाको सामाजिक र साँस्कृतिक हित हुने खालको सूचना र सामग्री प्रचारप्रसार गर्न प्रोत्साहन दिनेछन्,
- (ख) साँस्कृतिक, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्रोतहरूको विविधताबाट प्राप्त हुने जानकारी र सामग्रीको उत्पादन, आदानप्रदान र वितरणमा अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगलाई प्रोत्साहन दिनेछन्,
- (ग) बालपुस्तकहरूको उत्पादन र वितरणलाई प्रोत्साहन दिनेछन्,
- (घ) सार्वजनिक प्रचार प्रसार संस्थाहरूलाई अल्पसंख्यक समुदाय वा आदिवासी बालबालिकाको भाषिक आवश्यकतालाई विशेष ध्यान दिन प्रोत्साहन दिनेछन्,
- (ङ) धारा १३ र १८ का प्रावधानहरूलाई ध्यानमा राख्दै बालबालिकाको हितलाई आघात पुऱ्याउने खालका जानकारी तथा सामग्रीबाट तिनको संरक्षण गर्नका लागि सहि मार्गदर्शनको विकासलाई प्रोत्साहन दिनेछन् ।

धारा १८

- (१) राज्यपक्षहरूले बालबालिकाको लालनपालन र विकासको लागि बाबुआमा दुवैको साभ्ना उत्तरदायित्व छ भन्ने सिद्धान्तलाई मान्यता दिलाउन भरपुर्ण प्रयासहरू गर्नेछन् । बालबालिकाको लालनपालन र विकासको निमित्त बाबुआमाहरू वा त्यस्तै अवस्थामा वैधानिक अभिभावकको प्रथम दायित्व हुनेछ । बालबालिकाको सर्वोपरि हितको कुरा उनीहरूको प्रमुख चासोको विषय हुनेछ ।
- (२) यस महासन्धिमा व्यवस्था भएका अधिकारीहरूलाई प्रत्याभूत तथा संवर्द्धन गर्ने प्रयोजनको लागि राज्यपक्षहरूले बालबालिकाको पालनपोषणको दायित्व पूरा गर्न सक्षम बनाउन बाबुआमा वा वैधानिक अभिभावकलाई उचित सहयोग प्रदान गर्नेछन् र बालबालिकाको स्याहार सम्बन्धमा संस्था, सुविधा र सेवाको विकास गर्नेछन् ।
- (३) राज्यपक्षहरूले श्रमिक बाबुआमाका बालबालिकाहरूले पाउनुपर्ने बालस्याहार सेवा र सुविधाहरूको उपभोग गर्ने अधिकार छ भन्ने कुराको सबै आवश्यक व्यवस्था मिलाउनेछन् ।

धारा १९

- (१) राज्यपक्षहरूले बालबालिकाप्रति निजको बाबुआमा वा वैधानिक अभिभावक वा अन्य व्यक्तिहरूको हेरचाहमा रहेको अवस्थामा त्यस्ता व्यक्तिका तर्फबाट हुन सक्ने कुनै पनि प्रकारको शारीरिक वा मानसिक चोट वा दुर्व्यवहार, हेला वा उपेक्षित व्यवहार वा यौनदुराचार लगायतका शोषणहरूबाट बालबालिकालाई जोगाउन उपयुक्त वैधानिक, प्रशासनिक, सामाजिक वा शैक्षिक उपायहरू अपनाउनेछन् ।
- (२) यस प्रकारका संरक्षात्मक कार्यहरूमा उपयुक्त भएसम्म सामाजिक कार्यक्रमहरूको संस्थापनाको लागि प्रभावकारी कार्यविधिहरू समावेश गरी बालबालिका र बालबालिकाको स्याहार गर्नेहरूलाई सहायता पुऱ्याउनुका साथै अन्य प्रकारका निवारक उपायहरू गर्नुपर्ने छ र साथै माथि उल्लेख गरिएका प्रकारका बालदुर्व्यवहारका घटनाहरू पत्ता लगाउने, खबर गर्ने, सोध्ने एवं तिनीहरूको जानकारी, अनुसन्धान, उपचार तथा अनुगमनको लागि र आवश्यक भएमा न्यायिक हस्तक्षेपको लागि समेत प्रभावकारी उपाय गरिनुपर्दछ ।

धारा २०

- (१) कुनै पनि बालबालिका स्थायी वा अस्थायी रूपमा आफ्नो पारिवारिक वातावरणबाट वञ्चित भएमा वा त्यस प्रकारको वातावरणमा रहँदा निजको सर्वोपरि हितको विपरीत हुने भएमा त्यस्ता बालबालिकाले राज्यद्वारा प्रदत्त विशेष संरक्षण र सहयोग प्राप्त गर्ने अधिकार हुनेछ ।
- (२) राज्यपक्षहरूले आफ्नो राष्ट्रिय कानूनअनुसार यस्ता बालबालिकाको लागि वैकल्पिक स्याहार प्रदान गर्ने उपाय निश्चित गर्नेछन् ।
- (३) यस प्रकारले गरिने स्याहार कार्यमा अन्य व्यवस्थाहरूका अतिरिक्त बालबालिकाहरूको पालन पद्धति, इस्लामिक कानून अन्तर्गतको कफाला, दत्तक लिने वा आवश्यकतानुसार बालस्याहारका उपयुक्त संस्थाहरूमा भर्ना गर्नेजस्ता कार्यहरू समावेश हुनेछन् । यस्ता कुराहरूको समाधान गरिदा बालबालिकाको जातीय, धार्मिक, साँस्कृतिक तथा भाषिक पृष्ठभूमिलाई ध्यानमा राखी निजको लालनपालनमा निरन्तरता कायम रहने तरिकामा ध्यान दिइनुपर्दछ ।

धारा २१

- दत्तक लिने प्रथालाई मान्यता वा अनुमति दिने राज्यपक्षहरूले तिनीहरूले बालबालिकाको सर्वोपरि हितलाई प्राथमिकता दिनेछन् र तिनीहरूले :-
- (क) बालबालिकालाई दत्तक लिने विषयमा सक्षम अधिकारीले मात्र स्वीकृति दिइएको हुनुपर्दछ । उपयुक्त कानून र कार्यविधिअनुसार र सम्पूर्ण सान्दर्भिक र भरपर्दो जानकारीको आधारमा बाबु, आमा, नातेदार र वैधानिक संरक्षकहरूको स्थितिलाई दृष्टिगत गरी त्यस्ता बालबालिकालाई दत्तक लिनदिन हुन्छ भन्ने लागेमा त्यस्तो स्वीकृति दिन हुन्छ । आवश्यक परेमा सम्बन्धित व्यक्तिहरूले दत्तक लिने विषयमा उपलब्ध सरसल्लाहको आधारमा पूर्ण जानकारी लिएर मात्र आफ्नो स्वीकृति दिएको हुनुपर्दछ ।
 - (ख) यदि कुनै बालबालिकालाई पालनपोषण गर्ने वा दत्तक लिने परिवारमा राख्न सकिने भन्ने संभावना नभएमा वा निजको जन्मभूमिमा उचित स्याहार पुऱ्याउन सकिन्न भन्ने लागेमा अन्तरदेशीय रूपमा दत्तक लिने दिने प्रक्रियालाई पनि बालस्याहारको एउटा वैकल्पिक उपायको रूपमा लिन सकिन्छ भन्ने कुरालाई मान्यता दिइनेछ ।
 - (ग) अन्तरदेशीय रूपमा दत्तक लिइएका बालबालिकालाई स्वदेशमा दत्तक लिइएका बालबालिका सरह समान सुरक्षा तथा स्तर प्राप्त छ भन्ने कुराको पूर्वनिश्चित गरिनुपर्दछ ।
 - (घ) अन्तरदेशीय रूपमा दत्तक लिने प्रक्रियाको क्रममा यसमा संलग्न व्यक्तिहरूले अनुचित आर्थिक फाइदा उठाएका छैनन् भन्ने कुरा यकिन गर्नको लागि उपयुक्त कदमहरू चाल्नेछन् ।
 - (ङ) यस धारामा उल्लिखित उद्देश्यहरू उपयुक्तताअनुसार द्विपक्षीय वा बहुपक्षीय व्यवस्था वा सम्झौताद्वारा संबर्द्धन गर्नेछन् र यस्तो बन्दोबस्तअनुसार अन्य देशमा गरिएको बालबालिकाको पालनपोषणको काम सक्षम अधिकारी वा निकायहरूबाट हुनेछ भनी निश्चित गर्ने प्रयास गर्नेछन् ।

धारा २२

- (१) राज्यपक्षहरूले सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय वा राष्ट्रिय कानून र कार्यविधिहरूअनुसार शरणार्थी हुन खोजिरहेका वा शरणार्थी भइसकेका बालबालिकाले आफ्नो बाबु, आमा वा अन्य कोहीसँग बसे पनि वा नबसे पनि यस महासन्धिमा र आफूसमेत पक्ष भएको अन्य अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार वा मानवीय व्यवहारसम्बन्धी अन्य अध्यालेखहरूमा उल्लिखित अधिकारको उपभोगसम्बन्धी उचित संरक्षण र मानवीय सहयोग प्राप्त गर्न पाउने व्यवस्था गर्नेछन् ।
- (२) यस उद्देश्यको निमित्त राज्यपक्षहरूले बालबालिकाको परिवारसँग पुनर्मिलन गराउनको लागि आवश्यक जानकारी प्राप्त गर्न यस्ता शरणार्थी बालबालिकाको बाबुआमा वा परिवारका अन्य सदस्यहरूलाई पत्ता लगाउने काममा संयुक्त राष्ट्रसंघसँग सम्बद्ध अन्य सम्बन्धित अन्तरसरकारी सङ्गठनहरू र यस प्रकारको बालसंरक्षण तथा सहायता कार्यमा संयुक्त राष्ट्रसंघलाई सहयोग गरिरहेका गैरसरकारी सङ्गठनलाई उपयुक्तताअनुसार सहयोग प्रदान गर्नेछन् ।

धारा २३

- (१) कुनै पनि मानसिक वा शारीरिक रूपमा अपाङ्ग बालबालिकालाई निजको मर्यादा कायम गराउने, स्वावलम्बनमा अभिवृद्धि गर्ने र आफ्नो समुदायमा सक्रिय सहभागिता लिन सघाउ पुऱ्याउने वातावरणमा पूर्ण तथा सम्मानपूर्वक जीवन यापन गर्न पाउनुपर्दछ भन्ने कुरा राज्यपक्षहरूले मान्यता दिन्छन् ।
- (२) राज्यपक्षहरूले अपाङ्ग बालबालिकाको विशेष स्याहारको अधिकारलाई मान्यता दिन्छन् र उपलब्ध स्रोतहरूले भ्याएसम्म योग्य बालबालिकालाई र तिनका हेरचाह गर्न जिम्मा लिनेलाई आवश्यक सहायता उपलब्ध गराउन त्यस सम्बन्धमा आवेदन परेमा र त्यस्तो बालकको अवस्था र निजको हेरचाह गर्ने बाबु, आमा वा अन्य व्यक्तिको परिस्थितिअनुसार उपयुक्त भएमा यस्तो सहायता विस्तार गर्न प्रोत्साहन र निश्चित गर्नेछन् ।
- (३) अपाङ्ग बालबालिकाको विशेष आवश्यकतालाई विचार गर्दै बालबालिकाको स्याहार गर्ने बाबुआमा वा अन्य व्यक्तिहरूको आर्थिक स्रोतलाई ध्यानमा राखी सम्भव भएसम्म प्रकरण २ मा उल्लिखित सहयोग निःशुल्क उपलब्ध गराइनेछ र कुनैपनि अपाङ्ग बालबालिकाको साँस्कृतिक तथा आध्यात्मिक अभिवृद्धिलगायत निजले हुन सक्नेसम्म पूर्णरूपमा समाजमा समाहित हुने र निजको व्यक्तिगत विकास हुने तवरबाट, शिक्षा, प्रशिक्षण, स्वास्थ्यस्याहार सेवाहरू, पुनःस्थापन सेवाहरू र रोजगारीको तयारी र मनोरन्जनका अवसरहरू प्राप्त गर्ने र त्यसमा वास्तविक पहुँच हुने गरी व्यवस्था गर्ने कुरामा निश्चय गर्नेछन् ।
- (४) राज्यपक्षहरूले पुनःस्थापन, शिक्षा र व्यावसायिक सेवाहरूको तरिकासम्बन्धी सूचनाहरू वितरण गर्ने र प्राप्त गर्नेलगायत अपाङ्ग बालबालिकासम्बन्धी निवारक स्वास्थ्यस्याहार र औषधोपचार, मनोवैज्ञानिक र कार्यमूलक उपचारको क्षेत्रमा उचित जानकारीको आदानप्रदान गर्ने कुरालाई अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगको भावनाअनुसार अभिवृद्धि गर्नेछन् । यस क्षेत्रमा आफ्नो अनुभवलाई विस्तार गर्न र आफ्नो क्षमता र सीपलाई विकास गर्न राज्यपक्षहरूलाई सक्षम बनाउने उद्देश्यले पनि त्यस्तो भावनालाई अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगको संवर्द्धन गर्नेछन् । यस विषयमा विकासोन्मुख देशहरूको आवश्यकता बारे विशेष रूपमा विचार गरिनेछ ।

धारा २४

- (१) राज्यपक्षहरूले बालबालिकाको उच्चतम स्तरको स्वास्थ्य कायम गर्ने र विरामीको लागि उपचार गर्न पाउने सुविधा र स्वास्थ्यको पुनर्लाभ लिन पाउने अधिकारलाई मान्यता दिनेछन् । राज्यपक्षहरूले कुनै पनि बालबालिकाले यस्तो स्वास्थ्य स्याहार सेवाहरू पाउने अधिकारबाट वञ्चित हुनु नपरोस भनी निश्चित गर्न सक्दो प्रयास गर्नेछन् ।
- (२) राज्यपक्षहरूले यो अधिकारको पूर्ण कार्यान्वयन गर्नेछन् र विशेषतः देहायका कदम चाल्नेछन् :-
 - (क) शिशु तथा बालमृत्युदर घटाउने;
 - (ख) प्राथमिक स्वास्थ्य स्याहारको विकासमा जोड दिँदै सम्पूर्ण बालबालिकालाई दिइने आवश्यक औषधोपचार सहयोग र स्वास्थ्य स्याहारको व्यवस्था निश्चित गर्ने;

- (ग) वातावरणीय प्रदूषणबाट हुने खतरा र जोखिमहरूलाई मध्य नजर राख्दै प्राथमिक स्वास्थ्य स्याहारको ढाँचाभिन्न रही सहज रूपमा उपलब्ध प्रविधिको प्रयोगद्वारा तथा पर्याप्त पोषणयुक्त खाद्यान्न र शुद्ध पिउनेपानीको व्यवस्थाद्वारा रोग र कुपोषणका विरुद्ध लड्ने;
- (घ) आमाहरूको निम्ति गर्भिणी र सुत्केरी अवस्थामा उचित स्वास्थ्यस्याहारको व्यवस्था निश्चित गर्ने;
- (ङ) समाजको प्रत्येक क्षेत्रमा, खास गरी बाबुआमा र बालबालिकाहरूलाई बालस्वास्थ्य र पोषणको आधारभूत ज्ञान, स्तनपानको उपयोगिता, सरसफाई र वातावरणीय सरसफाईका फाइदाहरू र दुर्घटनाको रोकथामबारे जानकारी दिइएको छ, शिक्षा उपलब्ध छ तथा यस काममा सहयोग पुऱ्याइएको छ भन्ने कुरामा निश्चित गर्ने;
- (च) निवारक स्वास्थ्यस्याहार, बाबुआमाको लागि सरसल्लाह र परिवार नियोजनसम्बन्धी शिक्षा र सेवाहरूको विकास गर्ने ।
- (३) राज्यपक्षहरूले बालबालिकाको स्वास्थ्यलाई हानि पुऱ्याउने खालको परम्परागत उपचारलाई निर्मूल गर्ने उद्देश्यले सम्पूर्ण प्रभावशाली र उपयुक्त कदमहरू चाल्नेछन् ।
- (४) राज्यपक्षहरूले यस धारामा मान्यता दिइएको अधिकारलाई पूर्ण रूपमा लागू गर्न अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगलाई संवर्द्धन र प्रोत्साहन गर्न जिम्मा लिन्छन् । यस सन्दर्भमा विकासोन्मुख देशहरूको आवश्यकता वारेमा विशेष रूपमा विचार गरिनेछ ।

धारा २५

राज्यपक्षहरूले बालबालिकालाई निजको स्याहार, संरक्षण वा शारीरिक र मानसिक स्वास्थ्यको उपचारको लागि सक्षम निकायबाट पालन व्यवस्थामा राखिएको भए सो सम्बन्धमा आफू उपर भएको व्यवहार तथा आफू राखिएको व्यवस्थासम्बन्धी परिस्थितिहरूको आवधिक समीक्षा गराउने निजको अधिकारलाई मान्यता दिनेछन् ।

धारा २६

- (१) राज्यपक्षहरूले सामाजिक बीमालगायत सामाजिक सुरक्षासम्बन्धी सुविधाबाट लाभ उठाउन पाउने प्रत्येक बालबालिकाको अधिकारलाई मान्यता दिनेछन् र यस अधिकारको पूर्ण प्राप्ति तर्फ आ-आफ्नो राष्ट्रिय कानूनबमोजिम आवश्यक सबै कदमहरू चाल्नेछन् ।
- (२) यस्ता सुविधाहरू बालबालिकाको र बालबालिकाको पालनपोषणको लागि उत्तरदायी व्यक्तिहरूको स्रोत र परिस्थितिका साथै सुविधाको लागि बालबालिकाले वा निजका तर्फबाट गरिएका आवेदनसंग सम्बन्धित अन्य कुरालाई समेत ध्यानमा राखेर उपयुक्तताको आधारमा प्रदान गरिनेछ ।

धारा २७

- (१) राज्यपक्षहरूले कुनै पनि बालबालिकाको शारीरिक, मानसिक, आध्यात्मिक, नैतिक र सामाजिक विकासको लागि चाहिने पर्याप्त जीवनस्तरको अधिकारलाई मान्यता दिनेछन् ।
- (२) बाबुआमाहरू वा बालबालिकाको सम्बन्धमा उत्तरदायी व्यक्तिहरूको आफ्नो सामर्थ्य र आर्थिक क्षमताले भ्याएसम्म बालबालिकाको विकासको लागि चाहिने रहनसहनका अवस्थाको बन्दोबस्त गर्नु प्राथमिक दायित्व हुनेछ ।
- (३) राज्यपक्षहरूले राष्ट्रिय परिस्थितिअनुरूप आफ्नो स्रोतसाधनले भ्याएसम्म यो अधिकारलाई कार्यान्वयन गराउन बाबुआमाहरू वा बालबालिकाको सम्बन्धमा उत्तरदायी व्यक्तिहरूलाई सहयोग गर्न उचित पाईला चाल्नेछन् र आवश्यक परेमा खास गरी गाँस, बास र कपासको सम्बन्धमा भौतिक सहायता प्रदान गर्नेछन् तथा यस्ता कार्यक्रम सञ्चालन गर्नेछन् ।
- (४) राज्यपक्षहरूले स्वदेशमा तथा विदेशमा रहेका बाबुआमाहरू वा बालबालिकाको आर्थिक दायित्व बहन गर्ने व्यक्तिहरूबाट बालबालिकाको स्याहारसुसारका लागि चाहिने मानाचामल असूलउपर गर्न उचित पाइलाहरू चाल्नेछन् । खास गरी, बालबालिकाप्रति आर्थिक दायित्व बहन गर्ने व्यक्ति बालबालिका बस्ने ठाँउ भन्दा भिन्दै राज्यमा बसेका रहेछन् भने राज्यपक्षहरूले यस प्रयोजनको लागि अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिहरूमा संलग्न हुनेछन् वा त्यस प्रकारको सम्भौता गर्ने तथा अन्य उपयुक्त व्यवस्थाहरू गर्ने प्रक्रियालाई संवर्द्धन गर्नेछन् ।

धारा २८

- (१) राज्यपक्षहरूले बालबालिकाको शिक्षाको अधिकारलाई मान्यता दिन्छन् र समान अवसरको आधारमा यस अधिकारको क्रमिक प्राप्तिको लागि विशेष गरी देहायको व्यवस्था गर्नेछन् :-
- (क) प्राथमिक शिक्षालाई अनिवार्य गर्ने र सबैलाई निशुल्क उपलब्ध गराउने,
 - (ख) साधारण र व्यावसायिक शिक्षा सहित विविध प्रकारका माध्यमिक शिक्षाको विकासलाई प्रोत्साहित गर्ने, प्रत्येक बालबालिकालाई त्यस्तो शिक्षा उपलब्ध गराउने र पुर्याउने तथा निशुल्क शिक्षाको सुरुवात गर्ने र आवश्यक परेमा आर्थिक सहयोग उपलब्ध गराउने जस्ता उपयुक्त उपायहरू गर्ने,
 - (ग) क्षमताको आधारमा सबैको निम्ति हरेक उपयुक्त साधनहरूद्वारा उच्च शिक्षा प्राप्त हुन सक्ने गराउने,
 - (घ) सम्पूर्ण बालबालिकाहरूलाई शैक्षिक र व्यावसायिक जानकारी र मार्गदर्शन उपलब्ध गराउने र पुर्याउने,
 - (ङ) विद्यालयमा नियमित हाजिरीलाई प्रोत्साहित गर्ने र पढाई परित्याग गर्नेहरूको सङ्ख्या घटाउन विभिन्न उपायहरू अपनाउने ।
- (२) राज्यपक्षहरूले बालबालिकाको मानवीय मर्यादा अनुकूल र वर्तमान महासन्धिको प्रावधानबमोजिम विद्यालयमा अनुशासनसम्बन्धी नियम लागू गर्न सबै उपयुक्त कदमहरू चाल्नेछन् ।
- (३) राज्यपक्षहरूले शिक्षाको क्षेत्रमा, खास गरी विश्वबाटै अज्ञानता र निरक्षरतालाई हटाउनका लागि अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगलाई प्रवर्द्धन तथा प्रोत्साहन दिनेछन् । उक्त सहयोगभित्र वैज्ञानिक तथा प्राविधिक ज्ञान प्राप्त गर्न सहज तुल्याउने तथा आधुनिक शिक्षण तरिकामा योगदान गर्ने कुरा पनि समावेश छन् । यस सम्बन्धमा विकासोन्मुख देशहरूको खाँचोहरूलाई विशेष ध्यान दिइनेछ ।

धारा २९

- (१) राज्यपक्षहरू बालबालिकाको शिक्षा निम्न विषयमा निर्दिष्ट हुनुपर्ने कुरामा सहमत छन् :-
- (क) बालबालिकाको व्यक्तित्व, योग्यता, मानसिक र शारीरिक क्षमताको पूर्ण प्रखरता विकास गर्ने,
 - (ख) मानवअधिकार र मौलिक स्वतन्त्रता र संयुक्त राष्ट्रसंघको वडापत्रमा उल्लिखित सिद्धान्तहरूको आदर गर्ने भावनालाई विकास गर्ने,
 - (ग) बालबालिकाको बाबुआमा प्रति, उसको आफ्नै सांस्कृतिक परिचय, भाषा र मूल्यहरू प्रति, बालबालिका जन्मेको देशको राष्ट्रिय मूल्य प्रति, निजको उत्पत्तिको देशप्रति र बालबालिकाको आफ्नो भन्दा फरक किसिमको सभ्यताप्रतिको आदरको विकास गर्ने,
 - (घ) सम्पूर्ण जनताहरू, जाति, राष्ट्रिय र धार्मिक समुदाय र आदिवासी मूलका मानिसहरू बीच समझदारी, शान्ति, सहिष्णुता, लिङ्ग, समानता र मित्रताको भावनाअनुरूप एउटा स्वतन्त्र समाजमा उत्तरदायित्वपूर्ण जीवनको लागि बालबालिकालाई तयार पार्ने,
 - (ङ) प्राकृतिक वातावरणको सम्मानको विकास गर्ने ।
- (२) शैक्षिक संस्थाहरू स्थापना गर्न र सञ्चालन गर्न व्यक्ति र संस्थानहरूको स्वतन्त्रतालाई बाँधा पुग्ने गरी यो धारा वा धारा २८ को कुनै पनि अंशको अर्थ लगाइनेछैन । तर त्यस्ता शैक्षिक संस्थाहरूको सञ्चालन तथा स्थापना यस धाराको प्रकरण १ मा व्यवस्था गरिएको सिद्धान्तहरू अन्तर्गत र यस्ता संस्थाहरूमा दिइने शिक्षा राज्यद्वारा तोकिएको न्यूनतम स्तरअनुसार हुनुपर्ने सर्तका अधीनमा रही व्यवस्थित हुनेछ ।

धारा ३०

जाति, धर्म वा धार्मिक अल्पसंख्यकहरू वा आदिवासी मूलका मानिसहरू वसोवास गरेका राज्यहरूमा त्यस्तो अल्पसंख्यक वा आदिवासीका बालबालिकालाई आफ्नो समूहको अन्य सदस्यहरूसँग सामुदायिकरूपमा आफ्नो साँस्कृतिक मान्न पाउने, आफ्नो धर्म पालन तथा प्रयोग गर्न पाउने वा आफ्नो भाषा बोल्न पाउने अधिकारबाट वञ्चित गरिनेछैन ।

धारा ३१

- (१) राज्यपक्षहरूले बालबालिकाको आराम गर्ने र फुर्सद लिन पाउने, उमेर सुहाउँदो खेल र मनोरञ्जनपूर्ण गतिविधिहरूमा संलग्न हुन पाउने र साँस्कृतिक जीवन र कलामा स्वतन्त्ररूपले सहभागी हुन पाउने अधिकारलाई मान्यता दिनेछन् ।
- (२) राज्यपक्षहरूले साँस्कृतिक र कलात्मक जीवनमा पूर्णरूपले भाग लिन पाउने बालबालिकाको अधिकारलाई सम्मान र संवर्द्धन गर्नेछन् र साँस्कृतिक, कलात्मक, मनोरञ्जनात्मक र फुर्सदसम्बन्धी क्रियाकलापका लागि सुहाउँदो र समान अवसर प्रदान गर्ने व्यवस्थालाई प्रोत्साहन दिनेछन् ।

धारा ३२

- (१) राज्यपक्षहरूको आर्थिक शोषण र हानिकारक खालको काम गर्नबाट वा बालबालिकाको शिक्षामा असर पुग्ने वा बालबालिकाको स्वास्थ्य वा तिनीहरूको शारीरिक, मानसिक, आध्यात्मिक, नैतिक र सामाजिक विकासमा हानि पुग्ने कुनै पनि कामबाट संरक्षित हुन पाउने बालबालिकाको अधिकारलाई मान्यता दिनेछन् ।
- (२) राज्यपक्षहरूले यो धाराको कार्यान्वयन निश्चित गर्न वैधानिक, प्रशासनिक, सामाजिक र शैक्षिक उपायहरू चाल्नेछन् । यस प्रयोजनको लागि तथा अन्य अन्तर्राष्ट्रिय अध्यालेखका सम्बन्धित प्रावधानहरूलाई ध्यानमा राख्दै, विशेष गरी देहायका व्यवस्थाहरू गर्नेछन् :-
- (क) रोजगारीमा प्रवेश गर्न उमेरको न्यूनतम हद वा न्यूनतम उमेर तोक्ने व्यवस्था गर्ने,
- (ख) काम गर्ने समय र रोजगारीका सर्तहरूसम्बन्धी उपयुक्त नियमहरूको व्यवस्था गर्ने,
- (ग) यस धाराको प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि उचित सजाय र दण्डभारको व्यवस्था गर्ने ।

धारा ३३

राज्यपक्षहरूले सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिहरूमा उल्लेख भएअनुसार लागू औषध तथा मनोदीपक पदार्थहरूको गैरकानुनी प्रयोगबाट बालबालिकाहरूलाई जोगाउन र त्यस प्रकारको वस्तुको अवैध उत्पादन र विक्रीवितरणमा बालबालिकाको उपयोगलाई रोकथाम गर्न वैधानिक, प्रशासकीय, सामाजिक र शैक्षिकलगायतका सबै उचित उपायहरू गर्नेछन् ।

धारा ३४

राज्यपक्षहरूले बालबालिकाहरूलाई सबै खालको यौनशोषण र यौन दुर्व्यवहारबाट संरक्षण गर्ने काम गर्नेछन् । यस प्रयोजनको निम्ति राज्यपक्षहरूले निम्न कुराहरूलाई रोकन सबै उपयुक्त राष्ट्रिय, द्विपक्षीय र बहुपक्षीय उपायहरू अपनाउनेछन् :-

- (क) कुनै प्रकारको गैरकानुनी यौनकार्यहरूमा बालबालिकालाई संलग्न गराउने, प्रलोभन वा दवाब दिने;
- (ख) वेश्यावृत्ति र अन्य गैरकानुनी यौनकार्यहरूमा बालबालिकाको शोषणयुक्त प्रयोग गर्ने;
- (ग) अश्लील चित्रणको काममा वा पत्रपत्रिकाहरूमा बालबालिकाहरूलाई शोषणपूर्ण प्रयोग गर्ने ।

धारा ३५

राज्यपक्षहरूले कुनै पनि उद्देश्यको लागि वा कुनै पनि रूपमा बालबालिकाहरूको अपहरण बेचबिखन वा सौदाबाजीलाई रोकथाम गर्न सबै उपयुक्त राष्ट्रिय, द्विपक्षीय र बहुपक्षीय उपायहरू अपनाउनेछन् ।

धारा ३६

राज्यपक्षहरूले बालकल्याणको कुनै पनि कुराको विपरीत हुने सबै किसिमका शोषणविरुद्ध बालबालिकाको संरक्षण गर्नेछन् ।

धारा ३७

राज्यपक्षहरू के निश्चित गर्छन् भने :-

- (क) कुनै पनि बालबालिकालाई यातना वा अन्य कुनै क्रूरता, अमानवीय वा होच्याउने खालको व्यवहार वा सँजाय दिइनेछैन । १८ वर्ष भन्दा कम उमेरका व्यक्तिद्वारा गरिएका अपराधहरूका लागि मृत्युदण्डको सँजाय वा रिहाई पाउने नसकिने गरी आजीवन कारावासको सँजाय दिइनेछैन ।
- (ख) कुनै पनि बालबालिकालाई गैरकानुनी वा अनुचित तवरले तिनको स्वतन्त्रताबाट वञ्चित गरिनेछैन । बालबालिकाको गिरफ्तारी, थुना वा कारावास कानून अनुकूल तवरबाट मात्र हुनेछ र सम्भव भएसम्म छोटो, उपयुक्त समयको लागि र अन्तिम उपायको रूपमा मात्र अपनाइनेछ ।
- (ग) स्वतन्त्रताबाट वञ्चित बालबालिकालाई मानवीयता र मानवको अन्तर्निहित मर्यादाअनुरूप तथा निजहरूको उमेरअनुसारको व्यक्तिको आवश्यकतालाई ध्यानमा राखी सो सुहाउंदो सम्मान गरिनेछ । खास गरेर स्वतन्त्रताबाट वञ्चित बालबालिकालाई निजको सर्वोपरि हितको दृष्टिबाट अन्यथा आवश्यक भएमा बाहेक वयस्क व्यक्तिहरूबाट छुट्टै राखिनेछ । बालबालिकालाई खास अवस्थामा बाहेक पत्राचार र भेटघाटको माध्यमबाट आफ्ना परिवारसँग सम्पर्क राख्ने अधिकार प्राप्त हुनेछ ।
- (घ) स्वतन्त्रताबाट वञ्चित प्रत्येक बालबालिकालाई कानुनी वा अन्य उपयुक्त सहयोग पाउने अधिकार साथै कुनै अदालत वा अन्य सक्षम, स्वतन्त्र र निष्पक्ष अधिकारी समक्ष आफ्नो स्वतन्त्रता वञ्चित गर्ने प्रक्रियाको वैधता बारेमा उजुरी दिने अधिकार र त्यस्तो उजुरीमा तदारुख निर्णय पाउने अधिकार हुनेछ ।

धारा ३८

- (१) सशस्त्र संघर्षको सम्बन्धमा राज्यहरूलाई लागू हुने अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानूनको बालबालिकासँग सम्बन्धित व्यवस्थाको आदर गर्ने र गराउने अभिभारा राज्यपक्षहरूले लिन्छन् ।
- (२) राज्यपक्षहरूले १५ वर्ष नपुगेका बालबालिकालाई लडाईंमा प्रत्यक्ष भाग लिन नलगाउने व्यवस्था गर्न हरसम्भव उपायहरू चाल्नेछन् ।
- (३) राज्यपक्षहरूले १५ वर्ष नपुगेका कुनै पनि व्यक्तिलाई आफ्नो सशस्त्र सेनामा भर्ना गर्नबाट रोक लगाउनेछन् ।
- (४) राज्यपक्षहरूले अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानून मुताविक सशस्त्र लडाईंबाट गैरसैनिक मानिसहरूलाई जोगाउने आफ्नो दायित्वअनुसार सशस्त्र द्वन्द्वबाट प्रभावित बालबालिकाको संरक्षण र स्याहार गर्ने सबै उपयुक्त कदमहरू चाल्नेछन् ।

धारा ३९

राज्यपक्षहरूले कुनैपनि प्रकारको उपेक्षा, शोषण अथवा दुर्व्यवहार, यातना वा कुनै पनि प्रकारको क्रूर, अमानवीय र होच्याउने किसिमको व्यवहार वा सजाय वा सशस्त्र द्वन्द्वको सिकार बनेका कुनै पनि बालबालिकाको शारीरिक वा मनोवैज्ञानिक पुनर्लाभ र सामाजिक पुनःस्थापनालाई संवर्द्धन गर्न सबै उपयुक्त कदमहरू चाल्नेछन् । यस प्रकारको पुनर्लाभ तथा पुनःस्थापना त्यस्तो बालबालिकाको स्वास्थ्य, आत्मसम्मान र मर्यादालाई सघाउ पुऱ्याउने वातावरणमा हुनेछ ।

धारा ४०

- (१) राज्यपक्षहरूले आरोपित, अभियुक्त वा फौजदारी कानूनको उल्लंघन गरेको भनी मानिएका बालबालिकालाई निजको मर्यादा र महत्वको भावनालाई संवर्द्धन गर्ने किसिमबाट तिनीहरूको मनमा अरुहरूको मानवअधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताहरू प्रतिको आदर जागृत हुने एवं तिनीहरूको उमेर एवं पुनर्स्थापन तथा समाजमा तिनको सिर्जनात्मक भूमिकाको सम्बर्द्धन हुने वाञ्छनीयतालाई ध्यानमा राखी व्यवहार गर्नुपर्नेछ ।
- (२) यसको लागि एवं अन्तर्राष्ट्रिय अध्यालेखहरूमा भएका प्रासङ्गिक प्रावधानहरूलाई मध्यनजर राख्दै, राज्यपक्षहरूले विशेषतः देहायका कुरा मिलाउनेछन् :-
- (क) कुनै पनि बालबालिकालाई त्यस्ता कार्यहरू गरे वापत वा नगरेको कारणबाट त्यस्तो कार्य हुन गएको समयमा ती कार्यलाई राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय कानूनद्वारा निषेध गरिएको रहेनछ भने निजलाई त्यस्तो फौजदारी कानून सम्बन्धमा आरोप लगाउने वा अभियुक्त बनाउने वा उल्लंघन गरेको मानिने छैन ।

- (ख) फौजदारी कानूनको उल्लंघन गरेको आरोप लागेको वा अभियुक्त बनाइएको कुनैपनि बालबालिकाले कम्तीमा निम्न कुराको प्रत्याभूति पाउनेछन् :-
- (१) कानूनद्वारा दोषी सावित नहुन्जेल निर्दोष अनुमान गरिने;
 - (२) निजको विरुद्ध लगाइएका अभियोगको सम्बन्धमा तुरुन्त र प्रत्यक्ष रूपमा निजलाई र उचित भएमा निजका बाबुआमा वा वैधानिक अभिभावक मार्फत जानकारी गराईने र आफ्नो प्रतिरक्षाको तयारी र प्रस्तुतिमा कानुनी र अन्य उचित सहयोग पाउने;
 - (३) कानुनी वा अन्य उचित सहायता दिने व्यक्तिको उपस्थितिमा सक्षम, स्वतन्त्र र निष्पक्ष निकाय वा न्यायिक संस्थाहरूबाट कानूनबमोजिम यथेष्ट सुनवाई पश्चात सो कुराको निष्कर्ष हुने तथा यस्तो सुनवाई बालबालिकाको उच्चतम हितको विपरीत नहुने भएमा निजको उमेर र अवस्थाको समेत विचार गरी निजको बाबुआमा वा वैधानिक अभिभावकको उपस्थिति हुनुपर्ने;
 - (४) बयान गर्न कर नलगाइने, सावित हुन कर नलगाईने, विपरीतमा बक्ने साक्षीहरूको जिरह गर्ने वा गर्न लगाउने र आफ्नो पक्षका साक्षीहरूलाई विपक्षी सरहको समान स्थितिमा सम्मिलित गराउने र बयान गराउने अवसर दिने;
 - (५) फौजदारी कानूनको उल्लंघन गरेको भन्ने ठहरिएमा सो कुराको फैसला र त्यसको परिणाम स्वरूप तोकिएको कुनै पनि कार्यको सम्बन्धमा कानून बमोजिमको उच्च, सक्षम, स्वतन्त्र र निष्पक्ष निकाय वा न्यायिक संस्थाबाट पुनरावलोकन हुने;
 - (६) प्रयोग गरिएको भाषा सो बालबालिकाले बुझ्न नसक्ने वा बोल्न नसक्ने रहेछ भने भाषा रूपान्तर गर्ने व्यक्तिको निःशुल्क सहयोग पाउने;
 - (७) कारबाईको सम्पूर्ण अवस्थामा निजको निजीपनाको पूर्ण आदर हुने ।
- (३) राज्यपक्षहरूले फौजदारी कानूनको उल्लंघन गरेको भनी दोष लगाइएका, अभियुक्त बनाइएका वा उल्लंघन गरेको मानिएका बालबालिकाहरूका लागि उपयुक्त हुने खालका कानूनहरू, कार्यविधिहरू, अधिकारीहरू र निकायहरूको स्थापनालाई प्रवर्द्धन गर्ने कार्य गर्नेछन् र विशेषतः निम्न कुराहरूको व्यवस्था गर्नेछन् :-
- (क) न्यूनतम उमेरको हद तोक्ने, यसभन्दा मुनिका बालबालिकाहरू फौजदारी कानून उल्लंघन गर्न सक्ने क्षमता नभएका भनी अनुमान गरिनेछन् ।
 - (ख) उचित र मनासिव भएको खण्डमा यस्ता बालबालिकाहरूका सम्बन्धमा न्यायिक कारबाई नगरी मानवअधिकार र कानुनी संरक्षणको अनुकूल हुने गरी अन्य उपायहरू अवलम्बन गरिनेछ ।
- (४) बालबालिकाहरूको हितको अनुकूल हुने गरी निजहरूको परिस्थिति र अपराधमा समानुपातिक हुनेगरी निजहरूसँग व्यवहार गर्न विभिन्न प्रकारका उपायहरू जस्तै: स्याहार, मार्गदर्शन र निरिक्षणसम्बन्धी आदेशहरू, सरसल्लाह सेवा, दण्ड, निलम्बन, पालनपोषण, शिक्षा तथा व्यवस्था, व्यावसायिक तालिम कार्यक्रमहरू तथा संस्थागत पालनपोषणका अन्य विकल्पहरू अपनाइनेछन् ।

धारा ४१

यस महासन्धिको कुनै पनि कुराले बालअधिकारलाई साकार तुल्याउन बढी उपयोगी हुने कुनै पनि निम्न लिखित व्यवस्थालाई असर पार्नेछैन :-

- (क) त्यस्तो राज्य पक्षको कानूनमा विद्यमान छ भने, वा
- (ख) त्यस्तो राज्यको निमित्त लागू हुने अन्तर्राष्ट्रिय कानूनमा विद्यमान छ भने ।

भाग-२

धारा ४२

राज्यपक्षहरूले उपयुक्त र सक्रिय माध्यमद्वारा महासन्धिको सिद्धान्तहरू र प्रावधानहरूलाई बालबालिका र वयस्कमा विस्तृत रूपले प्रचार गर्ने अभिभारा लिएका छन् ।

धारा ४३

- (१) यस महासन्धिद्वारा लिईएका दायित्वहरु हासिल गर्न राज्यपक्षहरुले गरेको प्रगतिको मूल्याङ्कन गर्ने उद्देश्यका लागि बालअधिकार समितिको स्थापना गरिनेछ र त्यसले यसपछि उल्लिखित कार्यहरु गर्नेछ ।
- (२) यो समितिमा यस महासन्धिहरुद्वारा समेटिएको क्षेत्रका उच्च नैतिकता भएका र ख्यातिप्राप्त क्षमतावान १० जना विशेषज्ञहरु रहनेछन् । समितिका सदस्यहरु राज्यपक्षहरुले आफ्ना नागरिकहरु मध्येबाट निर्वाचित गर्नेछन् । ती सदस्यहरुले आ-आफ्नो व्यक्तिगत रूपमा कार्य गर्नेछन् । समितिका सदस्यहरुको छनोट भौगोलिक विभाजन र प्रमुख कानून समानुपातिक पद्धतिको आधारमा हुनेछ ।
- (३) राज्यपक्षद्वारा मनोनीत व्यक्तिहरुको सूचीबाट गोप्य मतदान गरी समितिका सदस्यहरुको निर्वाचन गरिनेछ । प्रत्येक राज्यपक्षले आफ्ना नागरिकमध्येबाट एक व्यक्ति मनोनीत गर्न सक्नेछ ।
- (४) समितिको प्रारम्भिक निर्वाचन यो महासन्धि लागू भएको मितिले ६ महिनाभित्र र त्यसपछि हरेक दोस्रो वर्षमा हुनेछ । हरेक निर्वाचन हुने मितिको करिब ४ महिना अगावै संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिवले दुई महिनाभित्रमा आ-आफ्नो मनोनयनपत्र दाखिला गर्न राज्यपक्षहरुलाई एउटा पत्र सम्बोधित गर्नेछन् । महासचिवले तत्पश्चात् मनोनित गर्ने राज्यको नाम उल्लेख गरी सम्पूर्ण मनोनित सदस्यहरुको वर्णानुक्रमअनुसार नामावली तयार पार्नेछन् र यो नामावली प्रस्तुत महासन्धिको सहभागी राज्यपक्षहरु समक्ष प्रस्तुत गर्नेछन् ।
- (५) निर्वाचनको कार्य महासचिवद्वारा संयुक्त राष्ट्रसंघको प्रधान कार्यालयमा आयोजित राज्यपक्षहरुका बैठकमा हुनेछ । यस्तो बैठकको लागि दुईतिहाइ राज्यपक्षहरुको उपस्थितिलाई गणपूरक सङ्ख्या पुगेको मानिनेछ । समितिको लागि निर्वाचित व्यक्तिहरु तिनै हुनेछन् । बैठकमा उपस्थित भई मतदान गर्ने राज्यपक्षहरुको प्रतिनिधिहरुको सबैभन्दा बढी मत पाउने तथा स्पष्ट बहुमत प्राप्त गर्ने व्यक्तिहरु समितिको सदस्यमा निर्वाचित भएको मानिनेछ ।
- (६) समितिका सदस्यहरु चार वर्षको लागि निर्वाचित हुनेछन् । पुनः मनोनित भएको खण्डमा उनीहरु अर्को निर्वाचनको लागि योग्य हुनेछन् । पहिलो निर्वाचनमा निर्वाचित सदस्यहरुमध्येका पाँच जनाको अवधि २ वर्षमा सकिनेछ । पहिलो निर्वाचन भएको लगत्तैपछि यी पाँच जना सदस्यको नाम बैठकको अध्यक्षले गोला प्रथाबाट छुट्ट्याउनेछ ।
- (७) समितिको कुनै सदस्यको मृत्यु भई वा उसले राजिनामा दिएमा वा कुनै अन्य कारणले गर्दा समितिमा काम गर्न सक्षम नभएको भनी घोषणा गरेमा सम्बन्धित राज्यपक्षले बाँकी अवधिको लागि आफ्ना नागरिकहरु मध्येबाट एकजना विशेषज्ञलाई बाँकी अवधिको लागि काम गर्न निमित्त, समितिको स्वीकृतिको अधीनमा रही मनोनित गर्नेछ ।
- (८) समितिले आफ्नो कार्यविधि नियमहरु आफै व्यवस्थित गर्नेछ ।
- (९) समितिले दुई वर्षको अवधिको लागि आफ्ना अधिकृतहरुको निर्वाचन गर्नेछ ।
- (१०) समितिका बैठकहरु सामान्यतया संयुक्त राष्ट्रसंघका प्रधान कार्यालयहरुमा वा समितिले नै निर्धारण गरेबमोजिम अन्य कुनै पायक पर्ने स्थानमा हुनेछन् । समितिको बैठक सामान्यतयाः प्रत्येक वर्ष हुनेछ । समितिको बैठकको अवधि महासभाको स्वीकृति लिई यो महासन्धिमा पक्षहरुको बैठकबाट निश्चित गरिनेछ र आवश्यकताअनुसार सोबारे पुनर्विचार गरिनेछ ।
- (११) यस महासन्धि अन्तर्गतको उक्त समितिको काम कुराको प्रभावशाली कार्यान्वयनको लागि संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिवले आवश्यक कर्मचारी र सुविधाहरु उपलब्ध गराउनेछन् ।
- (१२) महासभाको स्वीकृतिबाट यस महासन्धि अन्तर्गत गठित समितिका सदस्यहरुले सभाद्वारा निर्णित सर्त र अवस्थाहरुअनुसार संयुक्त राष्ट्रसंघको स्रोतबाट पारिश्रमिक प्राप्त गर्नेछन् ।

धारा ४४

- (१) राज्यपक्षहरुले संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिवमार्फत महासन्धिमा व्यवस्थित अधिकार सम्बन्धमा आफूले अपनाएका उपायहरुको प्रतिवेदनहरु समितिमा प्रस्तुत गर्ने अभिभारा लिन्छन् र सो प्रतिवेदनमा महासन्धिमा उल्लेख भएका अधिकारहरुको उपभोगमा भएको प्रगति देहायबमोजिम प्रस्तुत हुनेछ :-
 - (क) सम्बन्धित राज्यपक्षको सम्बन्धमा महासन्धि लागू भएको दुई वर्षभित्र,

- (ख) त्यसपछि हरेक पाँच वर्षमा ।
- (२) यो धारा अन्तर्गत दिइएका प्रतिवेदनहरूमा यस महासन्धि अन्तर्गतका दायित्वहरूको परिपूर्तिको मात्रालाई प्रतिकूल प्रभाव पार्ने कारक र कठिनाईहरूलाई इंगित गरिनेछ । साथै यी प्रतिवेदनहरूमा सम्बन्धित राज्यमा भएको महासन्धिको कार्यान्वयनसम्बन्धी विस्तृत जानकारी प्रदान गर्ने खालका पर्याप्त विवरण उल्लेख गरिएको हुनुपर्नेछ ।
- (३) कुनै राज्यपक्षले समितिलाई एउटा विस्तृत प्रारम्भिक प्रतिवेदन बुझाई सकेपछि प्रकरण १ (ख) अनुसार दिइने तत्पश्चात्को प्रतिवेदनमा अधिबाटै दिइसकेको आधारभूत विवरण दोहोर्‍याइ राख्नु पर्नेछैन ।
- (४) समितिले महासन्धिको कार्यान्वयनसंग सम्बन्धित अरु बढी जानकारीको लागि राज्यपक्षहरूलाई अनुरोध गर्न सक्नेछ ।
- (५) आफ्ना क्रियाकलापहरू बारेको प्रतिवेदनहरू समितिले आर्थिक तथा सामाजिक परिषद मार्फत दुई वर्षमा संयुक्त राष्ट्रसंघको महासभामा पेस गर्नेछ ।
- (६) राज्यपक्षहरूले आफ्नो प्रतिवेदनका कुराहरू आफ्ना देशको सर्वसाधारण जनतालाई व्यापक रूपमा उपलब्ध गराउनेछन् ।

धारा ४५

महासन्धिको प्रभावकारी कार्यान्वयनलाई अघि बढाउनको लागि तथा महासन्धिले समेटेको क्षेत्रमा अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगलाई उत्साहित गर्न :-

- (क) विशेषज्ञ संस्थाहरू, युनिसेफ र संयुक्त राष्ट्रसंघका अन्य अङ्गहरूलाई उनीहरूको अधिकारक्षेत्रभित्र पर्ने यो महासन्धिका प्रावधानहरूका कार्यान्वयन सम्बन्धमा विचारविमर्श गरिँदा प्रतिनीधित्व गर्ने अधिकार हुनेछ । आ-आफ्ना सम्बन्धित अधिकारक्षेत्रहरूभित्र पर्ने महासन्धिको कार्यान्वयन विषयमा समितिले उचित ठानेमा यस कामको लागि ती विशेषज्ञ संस्थाहरू, युनिसेफ र अन्य सक्षम संस्थाहरूलाई विशेषज्ञ परामर्श प्रदान गर्न निम्त्याउन सक्नेछ । समितिले विशेषज्ञ संस्थाहरू युनिसेफ तथा अन्य सक्षम संस्थाहरूलाई उनीहरूको कार्यक्षेत्रभित्र पर्ने विषयहरूमा भएको महासन्धिको कार्यान्वयनसम्बन्धी प्रतिवेदन पेस गर्नका लागि निम्त्याउन सक्नेछ;
- (ख) राज्यपक्षहरूबाट प्राप्त कुनै पनि प्रतिवेदनहरूमा प्राविधिक सहयोग र सल्लाहको लागि अनुरोध भएको वा त्यस्तो सल्लाहको आवश्यकता दर्साइएको रहेछ र समितिलाई उचित लागेको खण्डमा समितिले सो प्रतिवेदन र त्यस्तो अनुरोध तथा सङ्केतहरूको सम्बन्धमा समितिको आफ्नो विचार र सुझावहरू भएमा सो सहित विशेषज्ञ संस्थाहरू, युनिसेफ र अन्य समक्ष संस्थाहरूलाई पठाउनेछ;
- (ग) समितिले बालअधिकारसंग सम्बन्धित खास विषयहरूमा आफ्नो तर्फबाट अध्ययन गर्न महासचिवलाई आग्रह गर्ने गरी महासभालाई सिफारिस गर्न सक्नेछ;
- (घ) यस महासन्धिका धारा ४४ र ४५ अनुरूप प्राप्त हुन आएको जानकारीको आधारमा समितिले सुझावहरू र सामान्य सिफारिसहरू गर्न सक्नेछ । यस प्रकारका सुझावहरू र सामान्य सिफारिसहरू सम्बन्धित कुनै पनि राज्यपक्षहरूलाई पठाइनेछ र तिनीहरूबाट कुनै टिप्पणी आएको भए सोसहित महासभामा प्रतिवेदन पठाइनेछ ।

भाग-३

धारा ४६

यो महासन्धि हस्ताक्षरका लागि सम्पूर्ण राज्यहरूलाई खुल्ला रहनेछ ।

धारा ४७

यो महासन्धि अनुमोदनको विषय रहेकोछ । अनुमोदनका अध्यालेखहरू संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिवसमक्ष दाखिला गर्नुपर्नेछ ।

धारा ४८

यस महासन्धि कुनै पनि राज्यबाट संलग्न हुनका लागि खुला रहनेछ । संलग्नताको अध्यालेख संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिव समक्ष दाखिला गर्नुपर्नेछ ।

धारा ४९

- (१) अनुमोदन वा संलग्नताको बिसौं अध्यालेख संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिवसमक्ष दाखिला भएको मितिले तिसौं दिनमा यो महासन्धि लागू हुनेछ ।
- (२) अनुमोदन वा संलग्नताको बिसौं अध्यालेखको दाखिलापश्चात् यस महासन्धिलाई अनुमोदन गर्ने वा यसमा संलग्नता दर्शाउने हरेक राज्यको हकमा सो राज्यद्वारा अनुमोदन वा संलग्नताको अध्यालेख दाखिलाको मितिले तिसौं दिनमा महासन्धि लागू हुनेछ ।

धारा ५०

- (१) यो महासन्धिमा कुनै पनि राज्यपक्षले संशोधनको प्रस्ताव राख्न र यसलाई संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिवसमक्ष दर्ता गराउन सक्नेछ । संशोधन प्राप्त भएपछि महासचिवले राज्यपक्षहरु सो विषयमा सम्मेलन गराउने पक्षमा र प्रस्तावहरुमा मतदान गर्ने पक्षमा छन् कि छैनन् भन्ने कुराको सङ्केत गर्ने अनुरोध गर्दै प्रस्तावित संशोधनहरु राज्यपक्षहरुलाई पठाउनेछन् । यस प्रकारले जानकारी गराईएको मितिले ४ महिनाभित्र कम्तीमा एकतिहाई राज्यपक्षहरुले यस्तो सम्मेलनको चाहना गरेको खण्डमा महासचिवले संयुक्त राष्ट्रसंघको तत्वाधानमा सम्मेलनको आयोजना गर्नेछन् । उपस्थित राज्यपक्षहरु मध्ये बहुमतले पारित गरेको कुनै पनि संशोधन संयुक्त राष्ट्रसंघका स्वीकृतिको लागि महासभामा प्रस्तुत गरिनेछ ।
- (२) यो धाराको प्रकरण १ बमोजिम पारित संशोधन संयुक्त राष्ट्रसंघको महासभाबाट पारित भई राज्यपक्षहरुले दुईतिहाई बहुमतबाट पनि स्वीकृत भएपछि मात्र लागू हुनेछ ।
- (३) कुनै संशोधन लागू हुँदा जुन राज्यपक्षहरुले त्यसलाई स्वीकार गरेका छन् । ती राज्यपक्षहरुले सो संशोधनलाई मान्नुपर्ने हुन्छ र अन्य राज्यपक्षहरुले यस महासन्धिको प्रावधानहरु र आफूले स्वीकार गरेका अधिल्ला संशोधनहरु मान्नुपर्नेछ ।

धारा ५१

- (१) अनुमोदन वा संलग्नताको समयमा राज्यद्वारा संरक्षण गरिएको सर्तहरु संयुक्त राष्ट्रसंघको महासचिवले प्राप्त गर्नेछन् र सम्पूर्ण राज्यहरुलाई सोको जानकारी पठाउनेछन् ।
- (२) यस महासन्धिको उद्देश्य र प्रयोजनसंग मेल नखाने त्यस्ता सुरक्षित सर्तहरुलाई अनुमति प्रदान गरिनेछैन ।
- (३) संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिवलाई सूचना दिई त्यस्ता सुरक्षित सर्तहरु फिर्ता लिन सकिनेछ । महासचिवले उक्त कुराको जानकारी सम्पूर्ण राज्यसमक्ष पठाउनेछन् र यस प्रकारको सूचना महासचिवलाई प्राप्त भएको मितिबाट लागू हुनेछ ।

धारा ५२

संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिवको नाममा लिखित सूचना दिएर कुनै पनि राज्यपक्षले यो महासन्धिलाई परित्याग गर्न सक्नेछ । महासचिवलाई सूचना प्राप्त भएको मितिले एक वर्ष पश्चात परित्याग कार्य प्रभावकारी हुनेछ ।

धारा ५३

संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिव यस महासन्धिको जिम्मावाल रहनेछन् ।

धारा ५४

यस महासन्धिको मूल प्रति जसका अरबी, चिनिया, अङ्ग्रेजी, फ्रेन्च, रसियन र स्पेनिस भाषाका मूल पाठहरु समान रुपमा आधिकारिक मानिनेछन्, ती प्रतिहरु संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिवको जिम्मामा राखिनेछन् । यस कुराको

साक्षीको रुपमा सम्बन्धित सरकारबाट पूर्ण अख्तियार प्रदान गरिएको अधिकार सम्पन्न राज्य प्रतिनीधिहरुले वर्तमान महासन्धिमा हस्ताक्षर गरेका छन् ।

**सशस्त्र द्वन्द्वमा बालबालिकाको प्रयोगविरुद्ध बालअधिकारसम्बन्धी महासन्धिको
ऐच्छिक प्रलेख, २०००**

संयुक्त राष्ट्रसंघको महासभाको मिति २०५७/२/१२ (२५ मे २०००) को प्रस्ताव नं. ए/आर.ई.यस. /५४/२६३ बाट स्वीकार गरी सदस्य राष्ट्रहरूको हस्ताक्षर, अनुमोदन र सम्मिलनका लागि खुला गरिएको छ। (लागू भएको मिति २०५८/१०/३० (१२ फेब्रुअरी २००२))

प्रस्तुत ऐच्छिक प्रलेखमा राज्यपक्षहरू,

बालअधिकारसम्बन्धी महासन्धिमा भएको व्यापक समर्थनबाट उत्साहित भई व्यापक प्रतिबद्धता, जुन बालबालिकाहरूको अधिकारको संरक्षण र रक्षा गर्न प्रयासरत छ, प्रदर्शन गरिँदै, बालबालिकाहरूको अधिकारलाई विशेष प्रकारको संरक्षणको आवश्यकता पर्दछ भन्ने कुरामा पुनः विश्वस्त भई र विना कुनै भेदभाव बालबालिकाहरूको अवस्थाको निरन्तर सुधारको साथसाथै शान्ति र सुरक्षाको वातावरणमा तिनीहरूको विकास र शिक्षाको लागि आह्वान गर्दै,

सशस्त्र संघर्षबाट बालबालिकाहरूमा हानिकारक र व्यापक असर र हन्छ, तथा दीर्घकालीन शान्ति, सुरक्षा र विकासमा नकारात्मक असर पर्छ भन्दै,

सशस्त्र संघर्षको अवस्थामा बालबालिकाहरूलाई लक्षित गरिने कार्य र अन्तर्राष्ट्रिय कानूनद्वारा संरक्षित वस्तुहरूको साथै स्थानहरू, जहाँ साधारणतया धेरैको संख्यामा बालबालिकाहरू रहन्छन्, जस्तो कि स्कूल र अस्पतालहरूमा गरिने प्रत्यक्ष हमलाको भत्सर्ना गर्दै,

अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी अदालतसम्बन्धी रोम दस्तावेज, खास गरी विद्रोहको लागि १५ वर्ष मुनिका बालबालिकाहरूलाई सहभागी गराउने वा जर्बजस्ती लगाउने वा तिनीहरूलाई अन्तर्राष्ट्रिय वा गैरअन्तर्राष्ट्रिय सशस्त्र संघर्षमा प्रभावकारी रूपमा काममा लगाउन प्रयोग गर्ने कुरालाई युद्ध अपराधको रूपमा त्याहां समावेश गरिएको छ, लाई स्वीकार गरिएको कुरालाई ध्यानमा राख्दै,

बालबालिकाहरूको अधिकारहरू, जुन बालअधिकारसम्बन्धी महासन्धिले मान्यता दिएको छ, को अझ प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि, सशस्त्र संघर्षमा बालबालिकाहरूलाई संलग्न गराउनबाट रोक्न उनीहरूको संरक्षणको प्रयासमा अरु जोड दिनु आवश्यक छ भन्ने कुरालाई त्यस कारणले ध्यान दिँदै,

बालअधिकारसम्बन्धी महासन्धिको धारा १ ले, सो महासन्धिको प्रयोजनकोलागि, एउटा बालबालिका भन्नाले १८ वर्ष मुनिको कुनै मानवजाती वा बालबालिकालाई लागू हुने कानूनबमोजिम सो भन्दा बढी उमेरकालाई बालबालिका मानिएकोछ भने सो उमेर पुग्नुभन्दा अघिको अवस्थामा रहेको व्यक्ति भनी तोकेको कुरालाई इंगित गर्दै,

महासन्धिको एक ऐच्छिक प्रलेख, जसले सशस्त्र संघर्षमा भर्ती गरिने संभावित व्यक्तिको उमेर बढाएको र तिनीहरूको विद्रोहको कार्यमा हुने सहभागीताको सम्बन्धमा उल्लेख गरेको छ, ले बालबालिकाहरूसँग सम्बन्धित कुनै पनि काम गर्दा उनीहरूको सर्वोत्तम हितलाई मुख्य रूपमा ध्यान दिनुपर्छ भन्ने सिद्धान्तको प्रभावकारी कार्यान्वयनकोलागि सघाउ पुऱ्याउनेछ भन्ने कुरामा विश्वस्त भई,

रेडक्रस र रेडक्रिसेन्टको २६ औं अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलनले द्वन्द्वरत पक्षहरूले अरु कुराको अतिरिक्त १८ वर्षमुनिका बालबालिकाहरूलाई विद्रोहमा नलगाउन हर सम्भवप्रयास गर्नेछन् भनी १९९५ को डिसेम्बर महिनामा गरेको सिफारिसलाई स्मरण गर्दै,

निकृष्ट प्रकृतिको बालश्रमलाई निषेध र उन्मूलन गर्नकोलागि तत्काल कार्य गर्ने अन्तर्राष्ट्रिय श्रमसङ्गठनको महासन्धि नं. १८२, जसले अरु कुराहरूको अतिरिक्त सशस्त्र संघर्षमा बालबालिकाहरूको जर्बजस्ती वा अनिवार्य रूपमा प्रयोग गर्न

उनीहरूलाई गरिने भर्नालाई निषेध गरेको छ, लाई १९९९ को जून महिनामा एकै मतले स्वीकार गरिएको कुरालाई स्वागत गर्दै,

सशस्त्र समूहहरू, जुन राष्ट्रको फौजी शक्तिभन्दा अलग छ, ले राष्ट्रिय सिमाभित्र वा क्षेत्रमा बालबालिकाहरूलाई विद्रोहको निमित्त भर्ना गर्ने, तालिम दिने र प्रयोग गर्ने गरेको कुरालाई गम्भिर चासो दिई र भर्त्सना गर्दै तथा यस प्रयोजनकोलागि बालबालिकाहरूलाई भर्ना गर्ने, तालिम दिने, र प्रयोग गर्ने समूहको उत्तरदायित्व छ भन्ने कुरालाई मान्यता दिँदै,

अन्तर्राष्ट्रिय मानवतावादी कानूनका प्रावधानहरूलाई सशस्त्र द्वन्द्वका प्रत्येक पक्षले पालन गर्नुपर्ने जिम्मेवारीलाई स्मरण गर्दै, प्रस्तुत ऐच्छिक आलेख संयुक्त राष्ट्रसंघको बडापत्र र सो को धारा ५१ समेतमा उल्लेख भएका उद्देश्य र सिद्धान्तहरू तथा मानवतावादी कानूनका सम्बन्धित मान्यताहरूको विपरीत छैन भन्ने कुरामा जोड दिँदै,

शान्ति र सुरक्षाको अवस्थाहरू बडापत्रमा भएका उद्देश्य र सिद्धान्तहरूको पूर्ण पालनमा आधारित छैन र खासगरी द्वन्द्व र विदेशी हस्तक्षेपको समयमा बालबालिकाहरूको पूर्ण संरक्षणको लागि लागू गर्न सकिने मानवअधिकारसँग सम्बन्धित तौरतरिकाहरूको पालन गर्नु अपरिहार्य छ भन्ने कुरालाई ख्याल गर्दै,

त्यस्ता बालबालिकाहरू, जो खास गरी आर्थिक, सामाजिक र लैङ्गिक कारणबाट विद्रोह, जुन यो ऐच्छिक प्रलेखको विपरीतमा छ, मा भर्ना वा प्रयोग हुन सक्ने अवस्थामा छन्, लाई पर्न गएको विशेष आवश्यकतालाई ध्यान दिँदै, सशस्त्र संघर्षमा बालबालिकाहरूले सहभागी हुनुपर्ने खास आर्थिक, सामाजिक र राजनैतिक कारणहरूलाई ध्यान दिनुपर्ने आवश्यकतामाथि विचार गर्दै, यो ऐच्छिक प्रलेखको कार्यान्वयनको लागि र बालबालिकाहरू, जो सशस्त्र संघर्षबाट पीडित भएका छन्, को शारिरिक र मनोसामाजिक पुनःस्थापना एवं समाजमा उनीहरूलाई पुनःसामेल गराउनका लागि अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग अभिवृद्धि गर्नुपर्छ भन्ने कुरामा आश्वस्त हुँदै,

यो ऐच्छिक प्रलेखको कार्यान्वयनका लागि सूचनामूलक एवं शैक्षिक कार्यक्रमहरूको प्रचार प्रसारको लागि समूदाय, खास गरी बालबालिकाहरू र पीडित बालबालिकाहरू, लाई सहभागी गराउन उत्साहित गर्दै निम्नबमोजिम गर्न सहमत छन् ।

धारा १

राज्यपक्षहरूले आफ्ना सशस्त्र समूहका सदस्यहरू, जो १८ वर्ष उमेर पुगेका छैनन्, ले विद्रोहमा प्रत्यक्ष भाग लिएका छैनन् भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्न हरसम्भव उपायहरू अपनाउनेछन् ।

धारा २

१८ वर्ष उमेर नपुगेका व्यक्तिहरू राज्यपक्षहरूले आफ्नो सैनिक सेवामा अनिवार्य रूपमा भर्ना हुनुपर्नेछैन भन्ने कुराको निश्चिन्तता गर्नकोलागि आवश्यक व्यवस्था गर्नेछन् ।

धारा ३

- (१) बालअधिकारसम्बन्धी महासन्धिको धारा ३८ को उपधारा (३) मा उल्लेख भएअनुसार सो धारामा निहित सिद्धान्तहरूलाई मध्यनजर गर्दै तथा १८ वर्ष मुनिका बालबालिकाहरूलाई विशेष ध्यान दिइनेछ भनी महासन्धिको उल्लेख गरेको कुरालाई मान्यता दिँदै राज्यपक्षहरूले आफ्नो राष्ट्रिय सशस्त्र फौजमा स्वेच्छाले भर्ना हुन चाहिने न्यूनतम उमेर बढाउनेछन् ।
- (२) प्रत्येक राज्यपक्षले यो ऐच्छिक प्रलेख, जसले न्यूनतम उमेर, जुन पुगेपछि आफ्नो राष्ट्रिय सशस्त्र फौजमा स्वैच्छिक रूपमा भर्ना हुन पाइन्छ, तोकेकोछ, लाई अनुमोदन वा सम्मिलन गरेपछि एउटा बाध्यात्मक घोषणापत्र तयार गरी, सुरक्षाको उपायहरूको विवरण, जुन यसले अपनाउनेछ, र जसले त्यस्तो भर्ना जबर्जस्त वा बलपूर्वक गराइएको होइन भनी स्पष्ट गर्छ, पनि उल्लेख गरी, पठाउनेछन् ।

- (३) राज्यपक्षहरु, जसले आफ्नो राष्ट्रिय सशस्त्र फौजमा १८ वर्षमुनिका बालबालिकाहरुलाई स्वैच्छिक भर्नाको अनुमति दिएका छन्, ले त्यस्ता बालबालिकाहरुको संरक्षणको प्रत्याभूति दिनका लागि कम्तीमा निम्न कुराहरुको व्यवस्था गर्नुपर्छ :-
- (क) त्यस्तो भर्ना वास्तवमा स्वैच्छिक छ ।
- (ख) त्यस्तो भर्ना बालबालिकाको बाबु आमा वा कानुनी संरक्षकलाई सूचना दिई अनुमति लिएर गरिएको छ ।
- (ग) भर्ना हुन चाहने व्यक्तिहरु त्यस्तो सैनिक सेवामा रहँदा निर्वाह गर्नुपर्ने कर्तव्यको बारेमा पूर्ण रूपमा परिचित छन् ।
- (घ) राष्ट्रिय सैनिक सेवामा प्रवेश पाउनु अगावै त्यस्ता व्यक्तिहरुले आफ्नो उमेर देखिने भरपर्दो प्रमाण पेस गरेका छन् ।
- (४) प्रत्येक राज्यपक्षले आफ्नो घोषणालाई मजबुत बनाउन कुनैपनि समयमा संयुक्त राष्ट्रसंघको महासचिवलाई सम्बोधन गरी सोसम्बन्धी सूचना दिन सक्नेछ र महासचिवले सबै राज्यपक्षलाई सो कुरा सूचित गर्नेछ । त्यस्तो सूचना महासचिवलाई जुन दिनमा प्राप्त हुन्छ सो दिन देखि त्यस्तो सूचना लागू हुनेछ ।
- (५) बालअधिकारसम्बन्धी महासन्धिको धारा २८ र २९ मा उल्लेख भएको कुरालाई ध्यान दिँदै प्रस्तुत धाराको उपधारा (१) मा उल्लेख भएको उमेरको हद बढाउने कुरा पक्ष राष्ट्रको सशस्त्र फौजले सञ्चालन गरेको वा अधीनमा राखेका विद्यालयहरुका हकमा लागूहुँदैन ।

धारा ४

- (१) सशस्त्र समूह, जुन राष्ट्रको सशस्त्र फौज भन्दा भिन्न छ, ले १८ वर्ष नपुगेका व्यक्तिहरुलाई कुनै पनि अवस्थामा विद्रोहकोलागि भर्ना गर्न वा प्रयोग गर्न हुँदैन ।
- (२) त्यस्तो कार्यलाई निषेध गर्न वा अपराध घोषणा गर्न आवश्यक भएका कानुनी उपायहरु अपनाउनुको अतिरिक्त राज्यपक्षले त्यस्तो भर्ना वा प्रयोग रोक्न हरसम्भव उपायहरु अपनाउनेछन् ।
- (३) यो धारा लागू गर्ने कुराले सशस्त्र विद्रोह भएको राज्यपक्षको कानुनी हैसियतलाई असर गर्ने छैन ।

धारा ५

यो ऐच्छिक प्रलेखको कुनै पनि कुराले राज्यपक्षको कानुनी प्रावधानहरु वा अन्तर्राष्ट्रिय कानूनहरु वा अन्तर्राष्ट्रिय मानवतावादी कानून, जसले बालबालिकाहरुको अधिकारलाई अझ राम्ररी पहिचान गर्न सघाउ पुरयाएको छ, लाई हटाएको अर्थ लगाउनु हुँदैन ।

धारा ६

- (१) हरेक राज्यपक्षले प्रस्तुत ऐच्छिक प्रलेखको प्रावधानहरुको आफ्नो क्षेत्राधिकारभित्र प्रभावकारी तवरले कार्यान्वयन र लागू गर्न आवश्यक भएको सबै कानुनी, प्रशासनिक र अरु उपायहरु अपनाउनेछ ।
- (२) राज्यपक्षहरुले यो ऐच्छिक प्रलेखको सिद्धान्त र प्रावधानहरुलाई वयस्क र वयस्क हुन लागेका बालबालिकाहरुलाई व्यापक रूपमा अवगत गराउने र अभिवृद्धि गर्ने उत्तरदायित्व लिनेछन् ।
- (३) राज्यपक्षहरुले व्यक्तिहरु, जसलाई आफ्नो क्षेत्राधिकार भित्रको विद्रोहमा यो ऐच्छिक प्रलेखविपरीत भर्ना वा प्रयोग गरिएका छन्, लाई निष्कृत्य पार्न वा अरु प्रकारले त्यस्तो सेवा गर्नबाट मुक्ति दिलाउन हरसम्भव उपायहरु अपनाउनेछन् । राज्यपक्षहरुले आवश्यकताअनुसार त्यस्ता व्यक्तिहरुलाई तिनीहरुको शारीरिक र मानसिक अवस्था पूर्वस्थितिमा ल्याउन र तिनीहरुलाई समाजमा पुनः स्थापना गर्नका लागि उपयुक्त प्रकारको सबै सहयोग उपलब्ध गराउनेछन् ।

धारा ७

- (१) राज्यपक्षहरुले, प्राविधिक सहयोग तथा आर्थिक योगदानलगायतको माध्यमबाट यो ऐच्छिक प्रलेखको कार्यान्वयनका लागि कुनैपनि कार्यहरु जुन यो ऐच्छिक प्रलेखको विपरीत छन्, लाई रोक्नुको साथै व्यक्तिहरु, जो यो ऐच्छिक प्रलेखविपरीत भएका कार्यहरुबाट पीडित भएका छन्, को पुर्नवास र सामाजिक पुनःस्थापनाका लागि सहयोग गर्नेछन् । त्यस्तो सहयोग र योगदान सम्बद्ध राज्यपक्षहरु र सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय सङ्गठनहरुको परामर्श लिएर गरिनेछ ।

- (२) राज्यपक्षहरू, जो सोअनुसार गर्न समर्थ छन्, ले त्यस्तो सहयोग प्रचलित बहुपक्षीय, द्विपक्षीय र अरु कार्यक्रमहरूको माध्यमबाट वा अरु कुराहरूको अलावा महासभाको नियमानुसार स्थापना भएको स्वैच्छिक कोषको माध्यमबाट गर्नेछन् ।

धारा ८

- (१) हरेक राज्यपक्षले यो ऐच्छिक प्रलेख आफूलाई लागू भएको २ वर्षभित्र यो ऐच्छिक प्रलेखको कार्यान्वयनकोलागि गरीएका उपायहरूको साथै सहभागिता र भर्नासम्बन्धी प्रावधानहरूको कार्यान्वयन गर्न अपनाएका अरु उपायहरू समेतको विस्तृत सूचनाहरू समावेश गरी एउटा प्रतिवेदन बालअधिकारसम्बन्धी समितिमा पठाउनु पर्नेछ ।
- (२) विस्तृत प्रतिवेदन बुझाइसकेपछि प्रत्येक राज्यपक्षले महासन्धिको धारा ४४ अनुसार यो ऐच्छिक प्रलेखको कार्यान्वयनको सम्बन्धमा भएको कुनै थप सूचना, आफ्नो प्रतिवेदन जुन यसले बालबालिकाहरूको अधिकारसम्बन्धी समितिमा बुझाउनेछ, मा समावेश गर्नेछ । यो ऐच्छिक प्रलेखको अरु राज्यपक्षहरूले आफ्नो प्रतिवेदन प्रत्येक पाँच वर्षसम्म बुझाउनुपर्नेछ ।
- (३) बालबालिकाहरूको अधिकारसम्बन्धी समितिले यो ऐच्छिक प्रलेखको कार्यान्वयनसम्बन्धी थप सूचनाको लागि राज्यपक्षहरूसँग अनुरोध गर्न सक्नेछ ।

धारा ९

- (१) महासन्धिको पक्ष भएको वा सोमा हस्ताक्षर गर्ने राज्यलाई यो ऐच्छिक प्रलेखमा हस्ताक्षर गर्न खुला गरिएको छ ।
- (२) यो ऐच्छिक प्रलेख अनुमोदन गरिने विषय रहनेछ र यसमा सम्मिलन हुनको लागि कुनै पनि राज्यलाई खुला गरिएको छ । संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिवबाट अनुमोदन वा सम्मिलनको प्रति सङ्कलित हुनेछ ।
- (३) महासन्धि र यो ऐच्छिक प्रलेखको दस्तावेज सङ्कलनकर्ताको हैसियतले महासचिवले महासन्धिका राज्यपक्षहरू र सबै राज्यहरू, जसले महासन्धिलाई हस्ताक्षर गरेका छन्, लाई सो हस्ताक्षरसम्बन्धी प्रत्येक घोषणाको धारा ३ बमोजिम सूचना दिनेछन् ।

धारा १०

- (१) अनुमोदन वा सम्मिलनको दशौं प्रति दर्ता भएको ३ महिनापछि यो ऐच्छिक प्रलेख लागू हुनेछ ।
- (२) यो ऐच्छिक प्रलेख लागू भई सकेपछि यसलाई अनुमोदन वा सम्मिलन गर्ने प्रत्येक राष्ट्रलाई, यसले आफ्नो अनुमोदन वा सम्मिलनको दस्तावेज दर्ता गरेको १ महिनापछि, यो ऐच्छिक प्रलेख लागू हुनेछ ।

धारा ११

- (१) ऐच्छिक प्रलेख परित्याग गर्न सक्नेछ र त्यसपछि सोको सूचना महासचिवले महासन्धिका राज्यपक्षहरू र सबै राज्यहरू जसले महासन्धिलाई हस्ताक्षर गरेका छन्, लाई दिनेछन् । परित्यागको सूचना महासचिवले पाएको १ वर्षपछि सो परित्याग लागू हुनेछ । त्यसो भए पनि यदि ऐच्छिक प्रलेखको परित्याग गर्ने राज्यपक्ष सशस्त्र संघर्षमा संलग्न भएमा सो वर्ष व्यतित भएपछि पनि सो सशस्त्र संघर्ष समाप्त नभई सो परित्याग उसलाई लागू हुनेछैन ।
- (२) परित्याग लागू हुनु भन्दा अगाडिको मितिमा भएका कुनै कार्यको सम्बन्धमा राज्यपक्षलाई यो ऐच्छिक प्रलेखको दायित्वहरू बहन गर्नबाट त्यस्तो परित्यागले छुट दिएको मानिनेछैन । त्यस्तो परित्यागले सो परित्याग लागू हुनुभन्दा अघि कुनै विषयमा विचाराधीन रहेका कुरा, जुन बालअधिकारसम्बन्धी समितिमा पहिले नै विचाराधीन रहेको थियो, लाई पनि कुनै पनि तरिकाबाट असर पुऱ्याउनेछैन ।

धारा १२

- (१) कुनै राज्यपक्षले संशोधनको प्रस्ताव गर्न र सो प्रस्ताव संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिवलाई पठाउन सक्नेछ । महासचिवले, त्यसपछि सो प्रस्तावको सम्बन्धमा विचार गर्न र मतदान गर्न राज्यपक्षहरू सम्मेलन चाहन्छन् कि चाहँदैनन् भन्ने आशय व्यक्त गर्न राज्यपक्षहरूलाई अनुरोध गर्दै, प्रस्तावित संशोधनको सूचना राज्यपक्षहरूलाई पठाउनेछन् । त्यस्तो सूचना पठाइएको ४ महिना भित्रमा कम्तीमा एक तिहाई राज्यपक्षहरूले सम्मेलनको माग

गरेको अवस्थामा महासचिवले संयुक्त राष्ट्रसंघको तत्वाधानमा त्यस्तो सम्मेलनको आह्वान गर्नेछन् । सो सम्मेलनमा यदि बहुमत राज्यपक्षहरूले उपस्थित भई र मतदान गरी कुनै संशोधन पारित गरेमा, सो संशोधन अनुमोदनका लागि संयुक्त राष्ट्रसंघको महासभामा पठाइनेछ ।

- (२) माथि उपधारा (१) मा उल्लेख भएबमोजिम पारित गरिएको संशोधन महासभाले समर्थन गरी दुई तिहाइ राज्यपक्षहरूले स्वीकार गरेको मितिबाट लागू हुनेछ ।
- (३) जब कुनै संशोधन लागू हुन्छ, सो संशोधन राज्यपक्षहरू जसले यसलाई स्वीकार गरेका छन्, लाई बाध्यात्मक रूपमा लागू हुनेछ । अरु राज्यपक्षहरू भने यो ऐच्छिक प्रलेखको प्रावधान र उनीहरूले पहिले स्वीकार गरी सकेको कुनै संशोधन लागू गर्न उत्तरदायी हुनेछन् ।

धारा १३

- (१) यो ऐच्छिक प्रलेख, जसका अरबी, चिनिया, अङ्ग्रेजी, फ्रेन्च, रसियन र स्पेनिस प्रतिहरू उत्तिकै आधिकारिक छन्, लाई संयुक्त राष्ट्रसंघको अभिलेखमा दर्ता गरिनेछ ।
- (२) संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिवले यो ऐच्छिक प्रलेखको प्रमाणित प्रतिलिपिहरू महासन्धिकका राज्यपक्षहरू र जसले महासन्धिलाई हस्ताक्षर गरेका सबै राज्यहरूलाई पठाउनेछन् ।

**बालबालिकाको बेचबिखन, बालवेश्यावृत्ति र अश्लील चित्रणविरुद्ध
बालअधिकार सम्बन्धी महासन्धिको ऐच्छिक प्रलेख, २०००**

प्रस्तुत ऐच्छिक प्रलेखमा राज्यपक्षहरू,

बालअधिकारसम्बन्धी महासन्धिको उद्देश्यहरूलाई अभि राम्ररी प्राप्त गर्न र यस्का प्रावधानहरू, खास गरी धारा १, ११, २१, ३२, ३३, ३४, ३५ र ३६ को कार्यान्वयन गर्नकोलागि राज्यपक्षहरूले बालबालिकाहरूको बेचबिखन, वेश्यावृत्ति र अश्लील चित्रण हुन बाट उनीहरूलाई संरक्षणको निश्चिन्तता प्रदान गर्न अपनाउनु पर्ने उपायहरूमा व्यापकताल्याउनु वाञ्छनीय हुन्छ भन्ने कुरालाई ध्यान दिंदै,

बालअधिकारसम्बन्धी महासन्धिको बालबालिकाहरूलाई आर्थिकशोषण हुनबाट, उनीहरूलाई हानिकारक हुन सक्ने वा उनीहरूको शिक्षामा असर पुग्न सक्ने वा उनीहरूको स्वास्थ्य वा शारीरिक, मानसिक, आध्यात्मिक, नैतिक वा सामाजिक विकासकोलागि हानिकारक हुन सक्ने काम गर्नबाट संरक्षण प्रदान गर्ने बालबालिकाहरूको अधिकारलाई मान्यता दिएको छ भन्ने कुरालाई पनि ध्यान दिंदै,

बालबालिकाहरूको बेचबिखन, वेश्यावृत्ति र अश्लील चित्रणकोलागि उनीहरूको अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा हुने गरेको ओसारपसारमा आएको बृद्धि प्रति गम्भीर र महत्वपूर्ण चासो दिंदै, व्यापक र निरन्तर रूपमा बढ्दो यौन पर्यटनका व्यवहारहरू, जहाँ विशेष गरी बालबालिकाहरू सिकार हुन सक्छन्, र जसले बालबालिकाहरूको बेचबिखन, वेश्यावृत्ति र अश्लील चित्रणकोलागि प्रत्यक्ष रूपमा बढावा दिन्छ, लाई गहन रूपमा ध्यान दिंदै,

बालिकाहरूलगायतका विभिन्न समूहहरू, जो खास गरी सिकार हुन सक्ने अवस्थामा छन्, यौनशोषणको ठूलो खतरामा रहेका छन् र यौनशोषण हुनेहरू मध्ये पनि बालिकाहरूको सङ्ख्या नै अत्याधिक रहेको छ भन्ने कुरालाई इंगित गर्दै,

इन्टरनेटमा र विकसित भएका अरु प्रकारका प्रविधिहरूमा बढ्दो संख्यामा उपलब्ध रहेका बालबालिकाहरूको अश्लील चित्रणहरू प्रति चासो दिई र सन् १९९९ मा भियनामा सम्पन्न भएको बालबालिकाहरूको इन्टरनेटमा हुने अश्लील चित्रणलाई निवारण गर्ने अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलन, जसले खास गरी बालबालिकाहरूको अश्लील चित्रणहरूको उत्पादन, वितरण, निर्यात, प्रसार, आयात, मनसायपूर्वक राखिएको भोग र गरिएको विज्ञापनलाई अपराध भनी घोषणा गर्न विश्वव्यापी रूपमा गरिएको आह्वानरूपी निचोडलाई स्मरण गर्दै र सरकारी पक्ष र इन्टरनेट उद्योगको बीचमा हुनुपर्ने निकटतम सहयोग र साभेदारीको महत्वमाथि जोड दिंदै,

अविकसितपना, गरिबी, आर्थिक विभेदहरू, असमान सामाजिक-आर्थिक ढाँचा, काम गर्न नसक्ने अवस्थाका परिवारहरू, अशिक्षा, शहरी-ग्रामीण बसाई सराई, लिङ्ग भेद, अनुत्तरदायी वयस्क यौन क्रियाकलाप, हानिकारक परम्परागत व्यवहारहरू, सशस्त्र द्वन्द्वहरू र बालबालिकाहरूको ओसारपसारलगायतका कारक तत्वहरूलाई सम्बोधन हुने किसिमबाट एउटा समग्र दृष्टिकोण अपनाउँदै बालबालिकाहरूको बेचबिखन, वेश्यावृत्ति र अश्लील चित्रणको निवारण गर्ने कार्यमा सहयोग पुऱ्याईनेछ भन्ने कुरामा विश्वास गर्दै,

बालबालिकाहरूको बेचबिखन, वेश्यावृत्ति र अश्लील चित्रणका लागि उपभोक्ताबाट हुने माग घटाउन सार्वजनिक सचेतना बढाउने प्रयासहरू गर्नु आवश्यक छ भन्ने कुरामा पनि विश्वास गर्दै र सबै पक्षहरूको बीचमा हुनुपर्ने विश्वव्यापी साभेदारीलाई बल पुऱ्याउनुपर्ने र राष्ट्रिय तहमा कानूनको कार्यान्वयनमा सुधार गर्नुपर्ने कुराको महत्व माथि पनि विश्वास राख्दै,

बालबालिकाहरूको संरक्षणसँगसम्बन्धीत-बालबालिकाहरूको संरक्षण र अन्तरदेशीय धर्मपुत्र/पुत्री ग्रहण सम्बन्धमा सहयोग पुऱ्याउनेसम्बन्धी हेग महासन्धि, अन्तर्राष्ट्रिय तहमा हुने बालबालिकाहरूको अपहरणमा रहने देवानी पक्षसम्बन्धी हेग महासन्धि, बालबालिकाहरूको संरक्षणमा बाबुआमाको दायित्व र उपायहरूकोलागि क्षेत्राधिकार, कार्यान्वयनयोग्य कानून, मान्यता, कार्यान्वयन र सहयोगसम्बन्धी हेग महासन्धि र निकृष्ट प्रकृतिको बालश्रमलाई

निषेध र उन्मूलन गर्नकोलागि तत्काल कार्य गर्ने अन्तर्राष्ट्रिय श्रमसङ्गठनको महासन्धि नं. १८२ लगायतका अन्तर्राष्ट्रिय कानुनी दस्तावेजहरूका प्रावधानहरूलाई ख्याल गर्दै,

बालअधिकारसम्बन्धी महासन्धिमा भएको व्यापक समर्थनबाट उत्साहित भई, व्यापक प्रतिबद्धता, जुन बालबालिकाहरूको अधिकारहरूको बढावा गर्न र संरक्षण गर्न प्रस्तुत भएको छ, प्रदर्शन गर्दै, २७-३१ अगष्ट १९९६ सम्म (११-१५ भाद्र २०५३) स्टकहोममा आयोजित विश्वसम्मेलनले स्वीकार गरेको बालबालिकाहरूको बेचबिखन, वेश्यावृत्ति र अश्लील चित्रण रोकन बनाइएको “कार्ययोजना”, बालबालिकाहरूको व्यापारीक यौनशोषणविरूद्धको “घोषणा र कार्यगत बाँदाहरू” र सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूका अरु सम्बन्धित निर्णयहरू र सिफारिसहरूका प्रावधानहरूको कार्यान्वयनको महत्वलाई पहिचान गर्दै,

बालबालिकाहरूको संरक्षण र उनीहरूको उचित विकासको लागि मानिसहरूको परम्पराहरू र साँकृतिक मान्यताहरूको महत्वप्रति उपयुक्त प्रकारले ध्यान दिँदै,

निम्नबमोजिम गर्न सहमत भएका छन् ।

धारा १

राज्यपक्षहरूले यो ऐच्छिक प्रलेखले व्यवस्था गरेबमोजिम बालबालिकाहरूको बेचबिखन, वेश्यावृत्ति र अश्लील चित्रण गर्ने कार्यलाई निषेध गर्नेछन् ।

धारा २

यो ऐच्छिक प्रलेखको प्रयोजनकोलागि :

- (क) “बालबालिकाहरूको बेचबिखन” भन्नाले कुनै कार्य वा कारोवार हो, जहाँ कुनै व्यक्ति वा व्यक्तिहरूको समूहले पारिश्रमिक वा अरु कुनै प्रकारको प्रतिफलकोलागि एउटा बालबालिका अरुलाई हस्तान्तरण गर्दछ ।
- (ख) “बालवेश्यावृत्ति” भन्नाले पारिश्रमिक वा अरु कुनै प्रकारको प्रतिफलका लागि यौनजन्य क्रियाकलापमा बालबालिकाको प्रयोग गर्नु हो ।
- (ग) “बालबालिकाको अश्लील चित्रण” भन्नाले वास्तविक रूपमा वा स्पष्ट संगै उस्तै देखिने कृत्रिम यौनजन्य क्रियाकलापमा जुनसुकै माध्यमबाट हुने बालबालिकाको कुनै प्रकारको प्रदर्शन वा मुख्य रूपमा यौनजन्य प्रयोजनका लागि हुने, बालबालिकाका यौनजन्य भागहरूको कुनै प्रकारको प्रदर्शनी हो ।

धारा ३

(१) प्रत्येक राज्यपक्षले आफ्नो फौजदारी वा दण्डसम्बन्धी कानूनमा, कम्तीमा निम्न कार्यहरू वा क्रियाकलापहरू, जुन आफ्नो देशभित्र वा देशबाहिर व्यक्तिगत रूपमा वा साङ्गठनिक तवरले घटेका छन्, लाई पूर्ण रूपमा समेटिएका छन् भनी प्रत्याभूति दिनेछन् ।

(क) धारा २ मा उल्लेख भए बमोजिमको बालबालिकाको बेचबिखनको सन्दर्भमा :

(अ) निम्न उद्देश्यकोलागि कुनै बालबालिका, कुनै पनि तरिकाबाट, दिन प्रस्ताव गर्नु, दिनु वा लिनु :

- (१) बालबालिकाको यौनजन्य शोषण गर्न,
- (२) नाफाका गि बालबालिकाको अङ्गहरूको हस्तान्तरण गर्न,
- (३) बालबालिकालाई जबर्जस्ती काममा लगाउन ।

(आ) धर्मपुत्र/पुत्री ग्रहण गर्ने सम्बन्धमा लागू हुने अन्तर्राष्ट्रिय कानुनी दस्तावेजको उल्लंघन हुने गरी कुनै बालबालिकाको धर्मपुत्र/पुत्री ग्रहणको अनुमतिका लागि मध्यस्थकर्ताको हैसियतले गैरकानुनी तवरले प्रभाव पार्नु ।

(ख) धारा २ मा उल्लेख भए बमोजिमको बाल वेश्यावृत्तिकोलागि कुनै बालबालिका दिन प्रस्ताव गर्नु, प्राप्त गर्नु, खरिद गर्नु वा दिनु ।

- (ग) धारा २ मा उल्लेख भए बमोजिमको बालबालिकाको अश्लील चित्रण, माथि उल्लिखित प्रयोजनका लागि, उत्पादन गर्नु, वितरण गर्नु, प्रचार प्रसार गर्नु, आयात गर्नु, निर्यात गर्नु, दिन प्रस्ताव गर्नु, विक्री गर्नु र भोगमा राख्नु ।
- (२) कुनै राज्यपक्षको राष्ट्रिय कानूनका प्रावधानहरूमा उल्लेख भएबमोजिम हुने गरी ती प्रावधानहरू, माथि उल्लिखित कुनै पनि कार्यहरू गर्न उद्योग गर्ने, सम्पन्न गर्ने वा माथि उल्लिखित कुनै पनि कार्यहरूमा हुने सहभागीतामा, लागू हुनेछ ।
- (३) प्रत्येक राज्यपक्षले त्यस्ता कसुरहरूलाई उपयुक्त दण्डहरू, जसले त्यस्ता कसुरहरूको गम्भीरताको प्रकृति विचार गर्छ, द्वारा दण्डनीय बनाउनेछन् ।
- (४) प्रत्येक राज्यपक्षले आफ्नो राष्ट्रिय कानूनका प्रावधानहरूमा उल्लेख भएबमोजिम हुने गरी यो धाराको अनुच्छेद १ मा तोकिएका कसुरहरूका लागि उत्तरदायी भएका कानुनी व्यक्तिहरूको दायित्व निश्चित, जहाँ उपयुक्त हुन्छ, गर्न, उपायहरू अपनाउनेछन् । राज्यपक्षको कानुनी सिद्धान्तहरूबमोजिम हुने गरी त्यस्ता कानुनी व्यक्तिहरूको दायित्व फौजदारी, देवानी वा प्रशासनिक हुन सक्नेछ ।
- (५) राज्यपक्षहरूले सबै व्यक्तिहरू, जो धर्मपुत्र/पुत्री ग्रहण गर्ने काममा संलग्न छन्, ले सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय कानुनी दस्तावेजहरूसँग मेल खाने गरी काम गर्छन् भन्ने कुराको प्रत्याभूति दिन सबै उपयुक्त प्रकारको कानुनी र प्रशासनिक उपायहरू अपनाउनेछन् ।

धारा ४

- (१) प्रत्येक राज्यपक्षले धारा ३ को अनुच्छेद १ मा उल्लेख भएको कसुरहरू यदि आफ्नो भू-भागमा वा आफ्नो राष्ट्रको नाममा दर्ता भएको जहाज वा डुङ्गा वा हवाईजहाजमा घट्टन गएमा त्यस्ता कसुरहरू माथि आफ्नो क्षेत्राधिकार कायम गर्न त्यस्ता उपायहरू, यदि आवश्यक भएमा, अपनाउन सक्नेछन् ।
- (२) प्रत्येक राज्यपक्षले निम्न अवस्थामा धारा ३ को अनुच्छेद १ मा उल्लेख भएका कसुरहरूमाथि आफ्नो क्षेत्राधिकार कायम गर्न त्यस्ता उपायहरू, यदि आवश्यक भएमा, अपनाउन सक्नेछन् ।
- (क) यदि कसुरको अभियोग लागेको व्यक्ति त्यो राष्ट्रको नागरिक भएमा वा यसको भू-भागमा बसोबास गर्ने व्यक्ति भएमा ।
- (ख) यदि पीडित व्यक्ति त्यो राष्ट्रको नागरिक भएमा ।
- (३) प्रत्येक राज्यपक्षले कसुरको अभियोग लागेको व्यक्ति आफ्नो भू-भागमा रहेको र आफ्नो एक नागरिकले त्यस्तो कसुर गराएको छ भन्ने आधारमा यसले त्यस्तो अभियुक्तलाई अर्को राज्यपक्षमा सपुर्दगी नगरेको अवस्थामा माथि उल्लिखित कसुरहरूमाथि आफ्नो क्षेत्राधिकार कायम गर्न पनि त्यस्तो उपायहरू, यदि आवश्यक भएमा, अपनाउनेछ ।
- (४) यो ऐच्छिक प्रलेखले राष्ट्रिय कानूनबमोजिम प्रयोग भएको कुनै फौजदारी कानूनसम्बन्धी क्षेत्राधिकारलाई समाप्त पार्नेछैन ।

धारा ५

- (१) धारा ३ को अनुच्छेद १ मा उल्लेख भएको कसुरहरू, दुई पक्ष राष्ट्रहरू बीच बहाल रहेको कुनै सपुर्दगी सन्धिमा र ती राष्ट्रहरूबीच पछि सम्पन्न हुने प्रत्येक सन्धिसमेतमा, सोही सन्धिमा उल्लेख भएको सर्तबमोजिम हुने गरी सपुर्दगी हुने कसुरको रूपमा, समावेश भएका छन् भनी मानिनेछ ।
- (२) यदि कुनै राज्यपक्ष, जसले सन्धिको माध्यमबाट सपुर्दगीलाई सर्तमूलक बनाएको छ, अर्को राज्यपक्ष, जोसँग यसको सपुर्दगी सन्धि भएको छैन, बाट सपुर्दगीको लागि अनुरोध प्राप्त गर्दछ भने त्यस्तो राष्ट्रले, त्यस्तो कसुरहरूको सम्बन्धमा सपुर्दगी गर्नको लागि यो ऐच्छिक प्रलेखलाई कानुनी आधार मान्न सक्नेछ । त्यस्तो सपुर्दगीका लागि अनुरोध गरिने राष्ट्रको कानूनमा व्यवस्था भएको सर्तबमोजिम हुनेछ ।
- (३) सन्धिको माध्यमबाट सपुर्दगी सर्तमूलक नबनाउने राज्यपक्षहरूले, अनुरोध गरिने राष्ट्रको कानूनमा व्यवस्था भएको सर्तहरूबमोजिम हुने गरी, त्यस्तो कसुरहरूलाई एक आपसमा सपुर्दगीयोग्य कसुरहरू मान्न सक्नेछन् ।
- (४) राज्यपक्षहरू बिच सपुर्दगी गर्ने प्रयोजनकोलागि, त्यस्तो कसुरहरूलाई, जुन ठाउँमा घटेको छ, सोही ठाउँमा घट्टनुको साथै राज्यपक्षहरूले धारा ४ बमोजिम आफ्नो क्षेत्राधिकार कायम भएको देखाउनुपर्ने भू-भागमा समेत घटेको सरह मानी, व्यवहार गरिनेछ ।

- (५) धारा ३ को अनुच्छेद १ मा उल्लेख भएको कुनै कसुरको सम्बन्धमा यदि सपुर्दगीकोलागि अनुरोध गरिएको छ भने र अनुरोध गरिने राज्यपक्षले कसुरदारको नागरिकताको आधारमा सपुर्दगी गरेको छैन वा गर्न लागेको छैन भने त्यो राष्ट्रले त्यो कसुरको कारबाई गर्ने प्रयोजनकोलागि आफ्नो सक्षम निकायहरूमा पठाउन उपयुक्त उपायहरू अपनाउनेछ ।

धारा ६

- (१) राज्यपक्षहरूले धारा ३ को अनुच्छेद १ मा उल्लेख भएको कसुरहरूको अनुसन्धान वा फौजदारी वा सपुर्दगी प्रक्रियाको सम्बन्धमा सो प्रक्रियाको लागि आवश्यक भएका प्रमाणहरू उपलब्ध गराउनेलगायतका सहयोगका उच्चतम उपायहरू उपलब्ध गराउन एक आपसमा सहयोग पुऱ्याउनेछन् ।
- (२) राज्यपक्षहरूले यो धाराको अनुच्छेद १ बमोजिमका उत्तरदायित्वहरू, उनीहरूको बिचमा पारस्परिक कानुनी सहयोगका लागि, कुनै सन्धिहरू वा अन्य व्यवस्थाहरू भए, सोसंग मेल खाने गरी, बहन गर्नेछन् । त्यस्ता सन्धिहरू वा व्यवस्थाहरू नभए, पक्ष राष्ट्रहरूले आफ्नो राष्ट्रिय कानुनबमोजिमको सहयोग परस्परमा उपलब्ध गराउनेछन् ।

धारा ७

आफ्नो राष्ट्रिय कानूनका प्रावधानहरूबमोजिम हुने गरी राज्यपक्षहरू :

- (क) निम्न कुराहरू जफत वा अधिग्रहण, उपयुक्तताअनुसार गर्नकोलागि, उपायहरू अपनाउनेछन् ।
- (अ) सामग्रीहरू, जस्तो कि चीज वस्तुहरू, सम्पत्तिहरू र अरु प्रकारका उपकरणहरू जुन यो ऐच्छिक आलेख बमोजिमको कसुरहरू घटाउन वा घटाउन मद्दत गर्न प्रयोग गरिएका छन्,
- (आ) त्यस्तो कसुरहरूबाट प्राप्त आम्दानीहरू ।
- (ख) अर्को राज्यपक्षबाट माथि उप-अनुच्छेद (क) मा उल्लेख गरिएको सामग्रीहरू वा आम्दानीको जफत वा अधिग्रहण गर्न भएको अनुरोध कार्यान्वयन गर्ने,
- (ग) त्यस्तो कसुरहरू घटाउन प्रयोग भएको स्थानहरू अस्थायी रूपमा वा तोकिएको अवधिका लागि बन्द गर्ने उद्देश्यका लागि उपायहरू अपनाउनेछन् ।

धारा ८

- (१) राज्यपक्षहरूले यो ऐच्छिक प्रलेखले निषेध गरेका कार्यहरूबाट पीडित बालबालिकाहरूको अधिकारहरू र हितको फौजदारी न्यायप्रक्रियाको सबै तहमा रक्षा गर्न उपयुक्त उपायहरू, खास गरी देहायबमोजिम गरी, अपनाउनेछन् :
- (क) बालबालिकाहरू पीडित हुन सक्ने संभाव्यताको पहिचान गरी र साक्षी हुनकोलागि तिनीहरूलाई चाहिने विशेष प्रकारको आवश्यकताको साथै तिनीहरूको विशेष आवश्यकताहरूको पहिचान गर्न सघाउ पुऱ्याउन कार्यविधिहरू अपनाउने ।
- (ख) पीडित बालबालिकाहरूलाई तिनीहरूको अधिकारहरू, भूमिका, क्षेत्र, प्रक्रियामा लाग्ने समय र प्रगति तथा उनीहरूको मुद्दामा हुने निर्णयको बारेमा जानकारी दिने ।
- (ग) राष्ट्रिय कानूनको कार्यविधिगत नियमसंग मेल खाने गरी पीडित बालबालिकाहरूको दृष्टिकोणहरू, आवश्यकताहरू र चासोहरूलाई प्रक्रिया, जहाँ उनीहरूको व्यक्तिगत चाहनाहरूमा असर पुग्न सक्छ, मा प्रतिनिधित्व गराउने र विचार पुऱ्याउने ।
- (घ) कानुनी प्रक्रियाको सबै तहमा पीडित बालबालिकाहरूलाई उपयुक्त सहयोगी सेवाहरू उपलब्ध गराउने ।
- (ङ) पीडित बालबालिकाहरूको व्यक्तिगत कुरा र परिचयलाई, उपयुक्तताअनुसार, संरक्षण गर्ने र अनुपयुक्त ढङ्गबाट सूचना, जसले पीडित बालबालिकाहरूको परिचय दिन सक्छ, प्रवाह हुनबाट राष्ट्रिय कानूनबमोजिम रोक्न उपायहरू अपनाउने ।
- (च) पीडित बालबालिकाहरूको साथै उनीहरूको तर्फबाट रहेका उनीहरूको परिवार र साक्षीहरूलाई, तर्साउने र बदला लिने काम बाट बचाउ, जहाँ उपयुक्त हुन्छ, गर्ने ।
- (छ) पीडित बालबालिकाहरूको सम्बन्धमा फैसला गर्दा वा उनीहरूलाई क्षतिपूर्ति दिने गरी आदेश दिँदा वा निर्णय गर्दा अनावश्यक ढिलासुस्ती नगर्ने ।

- (२) राज्यपक्षहरूले पीडितको उमेर निश्चित गर्ने उद्देश्यले गरिने अनुसन्धानका साथै फौजदारी अनुसन्धान प्रक्रियाको थालनी गर्ने काममा पीडितको वास्तविक उमेरको अनिश्चितताले रोक्नेछैन भन्ने कुराको प्रत्याभूति दिनेछन् ।
- (३) राज्यपक्षहरूले बालबालिकाहरू, जो यो ऐच्छिक प्रलेखमा उल्लेख भएका कसुरहरूबाट पीडित छन्, लाई उपचार दिने काम गर्दा आफ्नो फौजदारी न्याय प्रणालीले उनीहरूको सर्वोत्तम हितलाई मुख्य रूपमा ध्यान दिनेछ, भन्ने कुराको प्रत्याभूति दिनेछन् ।
- (४) राज्यपक्षहरूले व्यक्तिहरू, जो यो ऐच्छिक प्रलेखले निषेध गरेका कसुरहरूबाट पीडित व्यक्तिहरू संग काम गर्छन्, लाई उपयुक्त प्रकारको तालिम, खास गरी कानुनी र मनोवैज्ञानिक तालिम दिने कुराको निश्चिन्तता गर्नकोलागि उपायहरू अपनाउनेछन् ।
- (५) राज्यपक्षहरूले पीडित व्यक्तिहरूलाई त्यस्तो कसुरहरूबाट रोकथाम र/वा संरक्षण र पुनर्वास गराउने काममा संलग्न व्यक्तिहरू र/वा सङ्गठनहरूको सुरक्षा र एकताको रक्षा गर्ने उपायहरू, जहाँ उपयुक्त हुन्छ, अपनाउनेछन् ।
- (६) यो धाराको कुनै पनि कुराले अभियुक्तको स्वच्छ र निष्पक्ष ढङ्गबाट जाँचबुझ गराउन पाउने अधिकारहरूलाई असर पुऱ्याएको वा असम्बन्धित बनाएको अर्थ लगाएको मानिनेछैन ।

धारा ९

- (१) राज्यपक्षहरूले यो ऐच्छिक प्रलेखमा उल्लेख भएको कसुर हरूलाई रोक्नकोलागि कानूनहरू, प्रशासनिक उपायहरू, सामाजिक नीतिहरू र कार्यक्रमहरू बनाउने वा मजबुत बनाउने, कार्यान्वयन गर्ने र प्रचार प्रसार गर्ने काम गर्नेछन् । बालबालिकाहरू, जो खास गरी त्यस्तो कसुरहरूबाट पीडित हुन सक्ने संभावनामा छन्, को संरक्षण गर्न विशेष ध्यान पुऱ्याईनेछ ।
- (२) राज्यपक्षहरूले यो ऐच्छिक प्रलेखमा उल्लेख भएका कसुर हरूको हानिकारक असरहरू र सो को सुरक्षात्मक उपायहरूको बारेमा सबै प्रकारका उपयुक्त तरिकाहरू, शिक्षा र तालिम एवं सूचनाको माध्यमबाट बालबालिकासहित ठूलो सङ्ख्यामा जनसाधारणमा चेतना अभिवृद्धि गर्नेछन् । राज्यपक्षहरूले यो धारा बमोजिमको उत्तरदायित्वपूरा गर्दा त्यस्ता सूचना र शिक्षा एवं तालिम कार्यक्रमहरू, अन्तर्राष्ट्रिय तहका समुदाय, खास गरी बालबालिकाहरू र पीडित बालबालिकाहरू, को सहभागीता गराउन उत्साहित गर्नेछन् ।
- (३) राज्यपक्षहरूले त्यस्तो कसुरहरूबाट पीडित भएका व्यक्तिहरूलाई उनीहरूको पूर्णरूपमा सामाजिक पुनःस्थापना एवं शारीरिक र मनोवैज्ञानिक पुनःस्थापनालागतका सबै प्रकारको उपयुक्त सहयोगको निश्चिन्तता पुऱ्याउने उद्देश्यका लागि सम्भव भएसम्मका सबै उपायहरू अपनाउनेछन् ।
- (४) राज्यपक्षहरूले यो ऐच्छिक प्रलेखमा उल्लेख भएका कसुर हरूबाट पीडित भएका सबै बालबालिकाहरूले कानूनबमोजिम उत्तरदायित्व भएका व्यक्तिहरूबाट कुनै भेदभावविना क्षतिको क्षतिपूर्ति लिन पर्याप्त कानुनी प्रक्रियाहरूमा प्रवेश पाएका छन् भन्ने कुराको प्रत्याभूति दिनेछन् ।
- (५) राज्यपक्षहरूले यो ऐच्छिक प्रलेखमा उल्लेख भएका कसुर हरूको विज्ञापन हुने सामग्रीहरूको उत्पादन र प्रचारप्रसार गर्न प्रभावकारी तवरले रोक्ने उद्देश्यले उपयुक्त उपायहरू अपनाउनेछन् ।

धारा १०

- (१) राज्यपक्षहरूले बालबालिकाहरूको बेचबिखन, वेश्यावृत्ति, अश्लील चित्रण र बालयौन-पर्यटन हुने किसिमको कार्यमा उत्तरदायी व्यक्तिहरूलाई रोक्न, पहिचान गर्न, अनुसन्धान गर्न, कारबाई गर्न र सजाय गर्नकोलागि बहुपक्षीय, क्षेत्रीय र द्विपक्षीय व्यवस्थाहरूको माध्यमबाट अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग अभिवृद्धि गर्न आवश्यक भएका सबै कदमहरू चाल्नेछन् ।
- (२) राज्यपक्षहरूले पीडित बालबालिकाहरूको शारीरिक र मनोवैज्ञानिक एवं सामाजिक पुनःस्थापना तथा उनीहरूलाई आफ्नो घरमा पठाउने काममा सहयोग गर्न अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग अभिवृद्धि गर्ने छन् ।
- (३) राज्यपक्षहरूले खास कारणहरू, जस्तो कि गरिबी र पछ्यौटेपना, जसले गर्दा बालबालिकाहरू बेचबिखन हुन, वेश्यावृत्तिमा लाग्न, अश्लील प्रकारले चित्रण हुन वा बालयौन-पर्यटनमा लाग्न विवश हुन पुग्छन्, लाई समाधान गर्नका लागि अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग अभिवृद्धि गर्न बढावा दिनेछन् ।

- (४) राज्यपक्षहरू, जो सोअनुसार गर्न समर्थ छन्, ले प्रचलित बहुपक्षीय, क्षेत्रीय, द्विपक्षीय वा अरु कार्यक्रमका माध्यमबाट आर्थिक, प्राविधिक र अन्य सहयोगहरू उपलब्ध गराउनेछन् ।

धारा ११

यो ऐच्छिक प्रलेखको कुनै पनि कुराले कुनै प्रावधानहरू जसले बालबालिकाहरूको अधिकारलाई अभ्राम्ररी पहिचान गर्न सहयोग पुऱ्याएको छ र निम्न दस्तावेजमा रहेको हुन सक्छ, लाई असर गर्नेछैन :-

- (क) राज्यपक्षको कानूनमा,
(ख) त्यो राज्यपक्षलाई लागू हुने अन्तर्राष्ट्रिय कानूनमा ।

धारा १२

- (१) हरेक राज्यपक्षले, यो ऐच्छिक प्रलेख आफूलाई लागू भएको २ वर्ष भित्र, यो ऐच्छिक प्रलेखको कार्यान्वयनकोलागि गरिएका उपायहरूको विस्तृत सूचनाहरू समावेश गरी एउटा प्रतिवेदन बालअधिकारसम्बन्धी समितिमा पठाउनेछन् ।
(२) विस्तृत प्रतिवेदन बुझाई सकेपछि प्रत्येक राज्यपक्षले महासन्धिको धारा ४४ अनुसार यो ऐच्छिक प्रलेखको कार्यान्वयनको सम्बन्धमा भएको कुनै थप सूचना, आफ्नो प्रतिवेदन जुन यसले बालअधिकारसम्बन्धी समितिमा बुझाउनेछ, मा समावेश गर्ने छन् । यो ऐच्छिक प्रलेखको अरु राज्यपक्षहरूले आफ्नो प्रतिवेदन प्रत्येक पाँच वर्षमा बुझाउनेछन् ।
(३) बालअधिकारसम्बन्धी समितिले यो ऐच्छिक प्रलेखको कार्यान्वयनसंग सम्बन्धित थप सूचनाका लागि राज्यपक्षहरूसँग अनुरोध गर्न सक्नेछ ।

धारा १३

- (१) महासन्धिको पक्ष भएको वा सो मा हस्ताक्षर गर्ने राष्ट्रलाई यो ऐच्छिक प्रलेखमा हस्ताक्षर गर्न खुला गरिएको छ ।
(२) यो ऐच्छिक प्रलेख अनुमोदन हुनुपर्नेछ र यसमा सम्मिलन हुनकोलागि महासन्धिको पक्ष भएको वा सो मा हस्ताक्षर गर्ने राष्ट्रलाई खुला गरिएको छ । अनुमोदन वा सम्मिलनको प्रति संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिवबाट सङ्कलित हुनेछ ।

धारा १४

- (१) अनुमोदन वा सम्मिलनको दशौँ प्रति दर्ता भएको ३ महिनापछि यो ऐच्छिक प्रलेख लागू हुनेछ ।
(२) यो ऐच्छिक प्रलेख लागू भई सकेपछि यसलाई अनुमोदन वा सम्मिलन गर्ने प्रत्येक राष्ट्रलाई यसले आफ्नो अनुमोदन वा सम्मिलनको दस्तावेज दर्ता गरेको १ महिनापछि, यो ऐच्छिक प्रलेख लागू हुनेछ ।

धारा १५

- (१) कुनै राज्यपक्षले कुनै पनि समयमा संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिवलाई लिखित सूचना दिई यो ऐच्छिक प्रलेख परित्याग गर्न सक्नेछ र त्यसपछि सो को सूचना महासचिवले महासन्धिको राज्यपक्षहरू र सबै राष्ट्रहरू जसले महासन्धिको हस्ताक्षर गरेका छन्, लाई दिनेछन् । परित्यागको सूचना महासचिवले पाएको १ वर्षपछि सो परित्याग लागू हुनेछ ।
(२) परित्याग लागू हुनु भन्दा अगाडिको मितिमा भएका कुनै कसुरको सम्बन्धमा राज्यपक्षलाई यो ऐच्छिक आलेखको दायित्वहरू बहन गर्नबाट त्यस्तो परित्यागले मुक्ति दिएको मानिनेछैन । त्यस्तो परित्यागले सो परित्याग लागू हुनु भन्दा अघि कुनै विषयमा विचाराधिन रहेका कुरा, जुन बालअधिकारसम्बन्धी समितिमा पहिले नै विचाराधिन रहेको थियो, लाई पनि कुनै पनि तरिकाबाट असर पुऱ्याउनेछैन ।

धारा १६

- (१) कुनै राज्यपक्षले संशोधनको प्रस्ताव गर्न र सो प्रस्ताव संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिवलाई पठाउन सक्नेछ । महासचिवले त्यसपछि सो प्रस्तावको सम्बन्धमा विचार गर्न र मतदान गर्न राज्यपक्षहरू, राज्यपक्षहरूको सम्मेलन चाहन्छन् कि चाहदैनन् भन्ने आशय व्यक्त गर्न राज्यपक्षहरूलाई अनुरोध गर्दै, प्रस्तावित संशोधनको सूचना राज्यपक्षहरूलाई पठाउनेछन् । त्यस्तो सूचना पठाइएको ४ महिना भित्रमा कम्तीमा एक तिहाई राज्यपक्षहरूले सम्मेलनको माग गरेको अवस्थामा महासचिवले संयुक्त राष्ट्रसंघको तत्वाधानमा त्यस्तो सम्मेलनको आह्वान गर्नेछन् । सो सम्मेलनमा बहुमत राज्यपक्षहरूले उपस्थित भई र मतदान गरी कुनै संशोधन पारित गरेमा, सो संशोधनको समर्थनकोलागि संयुक्त राष्ट्रसंघको महासभामा पठाइनेछ ।
- (२) माथि अनुच्छेद (१) मा उल्लेख भएबमोजिम पारित गरिएको संशोधन महासभाले समर्थन गरी दुईतिहाई राज्यपक्षहरूले स्वीकार गरेको मिति देखि लागू हुनेछ ।
- (३) जब कुनै संशोधन लागू हुन्छ, सो संशोधन राज्यपक्षहरू जसले यसलाई स्वीकार गरेका छन्, लाई बाध्यात्मक रूपमा लागू हुनेछ । अरु राज्यपक्षहरू भने यो ऐच्छिक प्रलेखको प्रावधानहरू र उनीहरूले पहिले स्वीकार गरिसकेको कुनै संशोधनहरू लागू गर्न उत्तरदायी हुनेछन् ।

धारा १७

- (१) यो ऐच्छिक प्रलेख, जसको अरबी, चिनिया, अङ्ग्रेजी, फ्रेन्च, रसियन र स्पेनिस प्रतिहरू उत्तिकै आधिकारिक छन्, लाई संयुक्त राष्ट्रसंघको अभिलेखमा दर्ता गरिनेछ ।
- (२) संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिवले यो ऐच्छिक प्रलेखको प्रमाणित प्रतिलिपिहरू महासन्धिकामा सबै राज्यपक्षहरू र महासन्धिलाई हस्ताक्षर गरेका राज्यहरूलाई पठाउनेछन् ।